

Leo Korelc

Franc Rozman

*Biblioteka LEGENDE
dobitnik je Povelje »4. jul«
— najvećeg društvenog priznanja
za doprinos u gajenju tradicije
narodnooslobodilačkog rata
naroda i narodnosti Jugoslavije.*

Izdavač

NIP »Dečje novine«
Gornji Milanovac

Za izdavača

Miroslav Petrović,
generalni direktor

Recenzent

dr Anton Bebler

Odgovorni urednik

Radmilo Lale Mandić

Uređivački odbor

Mirko Vujačić
Radmilo Lale Mandić
Ivo Matović (urednik)
Dragan Marjanović

Lektor

Zora Maksimović

Korektor

Dobрила Petrović

Grafički dizajn

Rade Rančić

Tehnički urednik

Mirjana Avramović

Štampa

»Nikola Nikolić«, Kragujevac

*Štampanje u tiražu od 3.000 primeraka
završeno maja 1978. godine*

LEO KORELC

Franc Rozman

ZIVOTNI PUT I REVOLUCIONARNO DELO

BIBLIOTEKA »LEGENDE« VII KOLO
NARODNI HEROJI JUGOSLAVIJE

DETINJSTVO POD ŠMARNOM GOROM

Iza Šmarne gore, u selu Spodnje Pirniče, tada dvadesetak kilometara od Ljubljane, živeli su Marjana i Franc Rozman. Njih su po nekom starom običaju u Sloveniji — da svako domaćinstvo ima još jedno prezime — nazivali i Mlakarjevima, pa se 27. marta 1911. selom proneo glas da se »pri Mlakarjevih« rodio sin. Kako su Marjana i Franc već imali dve kćerke, Marjetu i Tereziju, prvencu su, opet po nekom prastarom običaju u Sloveniji — da najstariji sin nosi očevo ime — da li ime Francišek, odnosno Franc. Dve godine kasnije dobili su i sina Martina. 5

Rozmanovi, ili Mlakarjevi, živeli su od plodova svog napornog rada na oko pet hektara zemlje, od čega je deo bio pod šumom. Vredno su radili, a zarađivali tek za goli život — da se porodica prehrani. U to vreme nije bilo ni puta koji bi to selo povezivao sa Ljubljanom, gradom od sedamdesetak hiljada duša, pa su ovi ljudi bili lišeni mogućnosti da nešto od svojih proizvoda prodaju i tako štogod zarade.

Ta, danas se čini davnoprošla vremena bila su teška za Slovence, pogotovu seljake. Slovenija je tada bila pod Austro-Ugarskom; škola je bi-

lo malo, uglavnom rezerviranih za imućnije, si-nove trgovaca, veleposednika i ostale buržoazije; bez škola se nije moglo naučiti nemački, a bez poznavanja nemačkog jezika čovek nije mogao dobiti poštenu službu. Sem ostalog, i to je čes-to bistre seljačiće zadržavalo na sitnim imanji-ma; radili su od zore do mraka na zemlji, a za kakvu-takvu zabavu ostajala im je nedelja, kad su mogli popričati sa društvom pred seoskom crkvom ili popiti koju čašicu uz nevesele zvuke harmonike.

Rozman stariji, iako bistar momak, nije od-makao daleko od praga Mlakarjevih. Istina, pre ženidbe je odslužio vojsku, što mu je, koliko-to-liko, omogućilo širi pogled na svet. U vojsci, koju je izuzetno cenio, za seljačkog momka sa jedno-razrednom seoskom školom stigao je dosta da-leko: završio je podoficirsku školu i komandovao odeljenjem. Time se ponosio i to s razlogom svu-da isticao, jer su retki bili momci bez obrazova-nja koji su dotle dogurali. A kada se oženio, os-tao je na imanju, stvarajući porodicu kojoj je bio odan i kojoj je želeo da, prema mogućnosti-ma, obezbedi dostojan život, bolje reći da je os-posobi za borbu za takav život. Surovi život je, međutim, hteo drugačije...

ROZMANOVI OSTAJU SIROČIĆI

Kada je Franc Rozman mlađi imao tri go-dine, zvezda pod kojom je rođen Franc Rozman stariji namah je potamnela, a ubrzo se i ugasi-la. Naime, sukobile su se velike sile zbog svojih imperijalističkih i osvajačkih interesa, a ume-sto dogovora i razgovora — zagrmeli su topovi. Uskoro je, sredinom leta 1914, svet zahvatio po-žar prvog svetskog rata. U Spodnje Pirniče, seoce iza Šmarne gore, idilično i za današnje pojmo-ve, stigao je koverat sa dokumentom u kome je stajalo da car sve vojne obveznike poziva pod ratnu zastavu. Mladi ljudi su ostavili neobrađene njive, neobrane voćnjake i zarudele vinograde i krenuli na carev poziv. Druge im nije bilo, čak i da su znali da se mnogi od njih nikada više ne-će vratiti svojim ognjištima, da će nestati bez traga i groba dostojna čoveka, na širokom, kr-vavom bojištu od Galicije na istočnom do doline Taljamenta na zapadnom frontu. Poneko od njih je stigao da s neke stanice na putu u zaborav po-

šalje nekoliko rečenica ispisanih težačkom rukom, punih ljubavi i nade, dok mnogi nisu imali ni toliko sreće. Nestali su zauvek pre nego što su i stigli da se jave svojim. A niko od njih, čak ni najodaniji kruni, nije znao zašto mora baš tako biti, zašto se mora bez jauka ginuti za cara u čijim žilama čak ni kapi njihove krvi nema.

Među hiljadama onih koji su negde na krvavim poljanama daleke Poljske ili u još daljim i krvavijim ruskim stepama nestali — bio je i Franc Rozman stariji. Odjednom su njegova, inače česta pisma izostala; poslednji put se javio sa fronta negde u Poljskoj, da bi nekoliko meseci zatim stiglo obaveštenje da je nestao. Ali nada je ostala; ona je dugo tinjala u srcima Mlakarjevih, pogotovo u srcima četvoro dece koja oca nisu dobro ni zapamtila. Ni glasa ni traga od ratnika Franca nije bilo, ali je ostala nada sve dok rat nije završen, kada više ni oni što su se vratili iz ruskog zarobljeništva, obično slepi ili bogalji, pa ni Crveni krst, nisu mogli potvrditi da je preživeo. Time je nestalo i poslednje nade. Mlakarjevi su teška srca shvatili da više nema onaga koji bi se brinuo o nejakoj ženi i četvoro dece, da su ostali siročići. A moralo se raditi, naporno i svakodnevno — da bi se preživelo...

Mlada udovica Marjana Rozman našla se u teškoj situaciji: četvoro dece na vratu, ona bolešljiva zbog poslednjeg teškog porođaja, danoćni rad na imanju cedi iz nje i poslednju kap snage. Shvatila je: teško se tu može bez muške snage, čega je, inače, u to poratno i surovo vreme bilo malo: mnogi se nisu vratili iz rata i žene su, htele-ne htele, preuzimale još jedan teret, pored briga za, obično, mnogočlane porodice. Ni radne snage nije bilo. Sve je to, u siromašnom selu, mnoge majke prinudilo da izlaz traže u slanju dece u sirotišta, da budzašto prodaju zemlju i odlaze u svet, u potragu za sigurnijim komadom hleba.

7

DESETOGODIŠNJI SLUGA

U prvim godinama posle rata u sela oko Ljubljane naselili su se mnogi Slovenci iz krajeva koji su, sa delom Slovenačkog primorja, voljom sila pobednica, potpali pod Italiju. Tako je u selo Zavrh podno Šmarne gore, nedaleko od Spodnjih Pirnič, došao i Jožef Nanut, rodnom iz okoli-

ne Gorice. Mladiću je bilo 26 godina i ubrzo se zagledao u mladu udovicu Marjanu. Ni ona prema tom mladiću, kojih je inače bilo malo, nije ostala ravnodušna. Marjana Rozman i Jožef Nanut hteli su da nastave život u zajednici, ali su naišli na mnogo prepreka. Ponajpre, Marjana je i bila i nije bila udovica, jer nije imala zvaničnu potvrdu da joj je muž poginuo; a uz to ni rodbina nije bila baš oduševljena tom vezom. Ipak, kad je doznao da se može vratiti u rodni kraj, Jožef Nanut je odlučio da povede i Marjanu. I ona se odlučila za taj put. Tako su kćerke Rozmanovih, Marjeta i Terezija, otišle u sirotište, braća Franc i Martin ostali u Pirničama, a imanje dato u zakup. Ubrzo će se, 1921, i mali Franc naći u sirotištu, u Kranju, dok je njegov mlađi brat Martin predat jednoj porodici na izdržavanje. Bili su to gorki časovi nejači Rozmanovih: o njima su brinuli tuđi ljudi; odveć rano su lišeni ljubavi, a često i najosnovnijeg za život — hleba.

8

Njihova majka Marjana nije se dugo zadržala u Italiji. Sa nevenčanim mužem Jožefom Nanutom vratila se na svoje imanje, jer su uslovi za život Slovenaca pod Italijom bili sve teži. Tako su Marjana i Jožef 1926. ilegalno prešli granicu i nastanili se u Spodnjem Pirničju, gde su se ubrzo, u seoskoj crkvi, venčali. Time se, međutim, život dečaka, Franca i Martina, nije nimalo izmenio: oni su i dalje bili prepušteni tuđinima.

Franco, mali sluga, radio je na imanju, čuvao krave, čistio štale. Gazda je nastojao da dečaka što više iskoristi, pa je detinjstvo Franca Rozmana mlađeg bilo sve drugo samo ne lepo. U kući u kojoj je služio, ustajalo se obično u ranu zoru, a on je, najčešće, bio na nogama pre svih. Legao bi, umoran i iscrpen, među poslednjima. Tako je bilo iz dana u dan, iz godine u godinu. A i hrana je bila sve pre nego dobra, pogotovo za organizam momčića koji je tek počeo da se razvija.

O školovanju mladog Rozmana nije ostalo mnogo podataka. Zna se da je u Pirničama pohađao osnovnu školu, ali teško da je od toga bilo mnogo vajde kad je jedva stizao na časove. Njegovi vršnjaci i danas se sećaju kako je često na čas, usled zamora, zadremao, i da gotovo nije nikad stizao ni da otvori knjigu. Uostalom, verovatno uopšte ne bi ni išao u školu da to za gazdu nije bila obaveza, odnosno da za izostaja-

nje dečaka iz škole ne bi morao platiti velike kazne.

Ipak, i tako površno školovanje, koje je završio 1925, na mladom Rozmanu je ostavilo dubok trag. Njegov učitelj bio je Alojz Macarol, rodom sa Goriškog, iz kraja koji je ostao pod Italijom. To je dobrog uču duboko bolelo, jer je bio veliki rodoljub, a to je prenosio i na svoje učenike, kojima je s velikim zanosom usađivao u svest da su i primorski Slovenci neodvojiv deo jugoslovenskih naroda, da se njima čine velike nepravde pod Italijom, da će kad-tad doći čas odlučne borbe, iz koje će oni izaći kao pobednici i biti, svojom voljom, pripojeni domovini; tada će čovek moći slobodno da kaže da je Slovenac, da govori svojim maternjim jezikom. Tako je učitelj Macarol uticao na mladog Rozmana i u tom smislu da je od najranije mladosti mogao da oseti svu nepravdu koja se čini njegovim zemljacima izvan Jugoslavije, da je postao i do kraja života ostao veliki rodoljub.

POD STARATELJSTVOM TINETA ROŽANCA

Godine 1926. braća Rozman dobila su novog staratelja koji će bitno, u pozitivnom smislu, uticati na njihov dalji razvoj. Umesto dotadašnjeg staratelja, koji o deci nije mnogo brinuo, određen je Tine Rožanc, solidan radnik zaposlen na železnici, čovek koji je u svojim 40 godina proputovao svet i za ono vreme bio vrlo napredan. On je ranije izučio obućarski zanat pa se, još pre prvog svetskog rata, drugujući sa radnicima, zadobio socijalističkim idejama. U vreme rata, kao pripadnik austrougarske vojske, učestvovao je u poznatoj pobuni slovenačkih vojnika u Judenburgu, u Austriji; posle rata se zaposlio na železnici. Tinetova supruga je bila rodom iz Spodnjih Pirniča pa je tako taj čestiti radnik i rodoljub i među seljanima tog kraja postao popularan, sem ostalog, i zbog toga što se starateljstva nad sinovima Rozmanovih prihvatio isključivo zato da bi dečacima pomogao i izveo ih na pravi put, u čemu je ostao dosledan. I zbog toga o njemu, a pogotovu o njegovom radu u Partiji i za Partiju, za taj kraj u kome je delovao, treba reći koju reč više.

Tine Rožanc je i među radnicima na železnici bio poznat, pre svega, kao propagator i inici-

jator osnivanja i delovanja sindikata, borbe za radnička prava, za pripremanje kulturno-prosvetnih manifestacija. U železničkoj radionici u ljubljanskom predgrađu Šiški, Rožanc se osposobio za livca, a nisu mu bile strane ni mnoge druge veštine. U Pirničama je izabran za opštinskog odbornika. Pokrenuo je akciju za podizanje nove škole. Našao je vremena da oživi rad dobrovoljnog vatrogasnog društva. Kao borben, preduzimljiv i popularan čovek, na svom radnom mestu je, 1935. godine, primljen u Komunističku partiju. Nešto kasnije, drugovi su ga izabrali za sekretara partijske ćelije u železničkoj radionici, da bi, neposredno pred aprilski rat 1941, postao sekretar komiteta organizacije komunista velikog železničkog čvora u Ljubljani. Kad je izbio rat, tu je postao komesar narodne zaštite i rukovodio mnogobrojnim sabotazama i drugim političkim i vojnim akcijama železničara. Mnogo vagona, punih sakupljenog materijala, uputio je partizanskim jedinicama. Italijanske vlasti su ga uhapsile i oterale u logor Gonars. Kada se doznalo o kome je reč, vraćen je u Ljubljano, gde je 13. oktobra 1942. streljan kao talac. Godine 1953. Rožanc je posmrtno odlikovan Ordenom narodnog heroja Jugoslavije.

- 10 Razume se, sve ovo o Tinetu Rožancu ispričano je napreskok i usputno, toliko da bi mladi čitalac shvatio o kakvom je čoveku — staratelju bila reč. A on je zavoleo dečake Rozmanovih, ocinivši nepogrešivo da oni mogu postati nešto više od seoskih slugu. I dečaci su zavoleli Rožanca, koji je nalazio vremena da s njima roditeljski priča, raspravlja o ratu i njegovim uzrocima i posledicama, o položaju radnika i nepravdama koje im se čine, o potrebi vođenja borbe za bolji život radnog naroda. Govorio im je o tome, želeći da ih izvede na pravi put. A kada im je pomogao da okrilate, Franca je uputio na pekarski zanat.

PEČENJE PEKARSKOG ZANATA

U Ljubljani, na Šmartinskoj cesti broj 18, pekarski majstor Lovro Cimperman imao je svoju radnju. Lovro je, inače, bio prijatelj Tineta Rožanca, pa su se brzo sporazumeli da petnaestogodišnji Franc izuči kod njega pekarski zanat. »Pečenje« zanata je počelo 1926. godine.

Dečak Franc se radovao novom poslu i mogućnosti da postane pekar, svoj čovek. Istina, nije bilo lako, jer se radilo uglavnom noću, pošto bi hleb ujutro, kad radnici pođu Smartinskom cestom na posao u obližnje fabrike, morao biti pečen. Da bude i teže, u ono se vreme sve radilo ručno: od loženja peći i pripremanja drva — do mešenja testa i stavljanja i vađenja vekni iz peći. A kad bi sve to bilo gotovo valjalo je hleb raznositi po radnjama, gde se prodavao. Ipak, dečaku Francu, koji je stanovao kod majstora Lovre, sve to nije tako teško padalo. Jednostavno, voleo je zanat i cenio svoj i tuđi rad, a što se teškoća tiče, on je, još kao sluga, naučio da rano ustaje i kasno leže, obavljajući, onako nejak, i najteže poslove.

Majstor Lovro Cimperman bio je ugledan čovek, razborit i načitan, uz to je dosta propotovao, a za vreme rata borio se u Rusiji, tamo gde je nestao i Francov otac. On je zavoleo dečaka Franca i postao mu pravi učitelj i uzoran vasпитаč. Često bi mu pričao pojedinosti sa ruskog fronta, što je dečaka posebno zanimalo, verovatno i zbog toga što je u ramove tih uverljivih slika svog majstora smeštao u mislima i svog oca. Kažu, inače, da je Cimperman bio strog majstor, zbog čega je retko koji učenik ostao duže kod njega. Franc Rozman će, pak, ostati ne samo do završetka zanata već i kasnije, kao pekarski pomoćnik, sve dok ne bude otišao u vojsku. Cimperman ga je zavoleo; tom otresitom momku mogao je da poveri svaki posao.

11

Oni koji su Franca Rozmana iz tih i kasnijih godina poznavali, kažu da sve to nije bilo slučajno. Njihovo objašnjenje je jednostavno: kad se dečak poput Franca nađe u prilici da napornim radom ali pošteno zarađuje svoj hleb, kad pred sobom vidi budućnost — onda on nauke prosto »guta«. Bio je, kažu, veoma dobar učenik, sposoban da se snađe u svim prilikama, pošten i istinoljubiv. Ostao je mali rastom ali je, kako tvrde njegovi vršnjaci, bio vrlo jak. Kad bi dograbio vreću brašna, kao od šale bi je preneo, natovarivši na kola ili istovarivši sa njih. Uz to, bio je vrlo radoznao: sve ga je zanimalo, sve je želeo da čuje, da nauči, da zna. U slobodno vreme, čega je bilo veoma malo, odlazio bi sa vršnjacima na izlete, a bio je, kažu, dobar fudbaler i biciklista, pokazavši se u tome žilav i okretan poput čigre.

Još dok je »krao« prve tajne pekarskog zanata, upoznao se sa nekim ljudima iz radničkog pokreta, a mnoge napredne ideje su ga i zbunjivale i mamile. Iako s početka dosta tog novog još nije shvatao, sedeo bi na predavanjima, slušao, pamtio...

Mladi Rozman je izučio zanat i postao pekarski pomoćnik, ali svojim znanjem i zanatom nije bio najzadovoljniji. Želeo je da stekne nova znanja, da proširi skućene horizonte, da uplovi u svet novih, primamljivih nepoznanica. Često je, kad i u društvu, razmišljao o tome šta mladić poput njega može postići u životu. Zaključio je da može mnogo, ali su jedno bile želje mladića, a posve drugo njegove mogućnosti u tom vremenu i toj sredini. Početkom tridesetih godina, svetom je pustošila teška privredna kriza, pa je život postao još teži. Izlaz iz nevolja neki Francovi vršnjaci i zemljaci nalazili su u odlazanju trbuhom za kruhom, preko »velike bare«, u Ameriku, ali su ubrzo shvatili da ni tamo ne cvetaju ruže. Pisma koja su pristizala iz Amerike svedočila su o razočaranjima, čime bi se i kule od karata, koje su gradili mladići, rušile zauvek. Tako je i Rozman odustao od ideje da se otisne u daleki i nepoznat svet.

12

Vojnički poziv ga je privlačio iz najranije mladosti, možda i zbog toga što se o ratu i vojsci u ono vreme mnogo pričalo, što mu je otac nestao u ratnom vihoru, kao vojnik. I kad je jednog dana pročitao konkurs za prijem kandidata u pilotsku podoficirsku školu, sav oduševljen je otrčao i prijavio se.

Oni koji su odlučivali — odbili su ga. Tako pilot nikad nije postao.

Onda je hteo u pešadiju ili mornaricu, ali ga ni tu nisu hteli. Njihovi odgovori su bili: jednom — da je preslab za vojni poziv i odveć mali rastom; drugi put — da nema dovoljno predznanja; treći put — da je broj popunjen...

Odbijanje i, naročito, takvi odgovor, duboko su ga uvredili. To mu je bila potvrda više o nepravednosti Kraljevine.

U ETIOPIJU NIJE STIGAO

U proleće 1932. godine, kad je napunio 21. godinu, Franc Rozman je morao na odsluženje voj-

nog roka. To je, opet, značilo prekid radnog odnosa i nesigurnu budućnost u pogledu zaposlenja.

Vojsku je služio u Petrovaradinskoj tvrđavi, kraj Novog Sada. Za njega, koji je voleo da barata oružjem i da se bakće oko konja, to je bio pravi i puni život, bogat događajima koji se pamte, i prilika da se upoznaju novi krajevi i ljudi. U Petrovaradinu Rozmana su posle obuke rasporedili u pekarsku jedinicu, jer je za taj posao trebalo dosta ljudi, a Rozman je u njemu bio pravi majstor. Mogao je, međutim, po priči njegovih savremenika, da ostane i u streljačkoj jedinici, gde bi bio takođe primeran.

Da je Franc Rozman bio dobar vojnik, govori i činjenica da je, mimo običaja, dobio čin kaplara, čime se, baš kao i njegov otac nekada, ponosio, ističući uvek da je među svojim drugovima u Petrovaradinu dosta i naučio. Bio je svagda vedar i raspoložen, kao stvoren za društvo. Takvi ljudi su uvek dobrodošli u svakoj, a pogotovo vojničkoj sredini.

Krajem 1933. odslužio je vojsku i vratio se u rodni kraj, gde se našao pred teškim pitanjem: čega da se prihvati? Majstoru Cimpermanu se nije mogao vratiti, jer nije bilo mesta, za njega, a drugo nije mogao da nađe. Ponovo je razmišljao o odlasku u tuđi svet, ali ni tamo nisu cvetale ruže. Privredna kriza je jenjavala, ali svet, pritisnut njenim posledicama, još nije dolazio k sebi. S druge strane, u Nemačkoj su na scenu stupili nacisti s Hitlerom. Tamo je posla bilo, ali je i režim bio nacistički.

13

Suočen sa takvim nevoljama, a željan da radi, Rozman, momak koji je odlično savladao pekarski zanat, pokušao je da otvori sopstvenu pekaru. Izgledalo je da će jednog dana biti dobar pekarski majstor, pravi gazda, ali mu prilike za to, kako je već rečeno, nisu bile naklonjene. Tako je taj njegov pokušaj brzo propao. Dosta se zadužio, upregao svu snagu i umenje, ali — posao mu nije cvetao. Naprotiv, morao je od toga da digne ruke.

U tim teškim vremenima radnik Rozman se snalazio na razne načine, razočaran što je želju da jednog dana postane samostalan zanatlija konačno morao odbaciti zauvek. Što je najgore, njemu, kao čoveku koji jednom nije uspeo i koji je došao pod stečaj, više niko nije verovao. Zbog toga se, kako se sećaju njegovi savremenici, sve više oduševljavao idejama komunista. Njegov ne-

Iz dana šegrtovanja u Ljubljani: Franc Rozman (desno) sa prijateljem

kadašnji staratelj Tine Rožanc već je bio komunist, pa je u tom smislu uticao i na mladog, ali rano sazrelog Rozmana. Mladić je u tom oduševljenju idejom komunizma, kažu, išao dotle da je nosio rusku rubašku, kako bi i na taj način pokazivao svoje opredeljenje.

Oktobra 1935. godine Musolinijeva Italija napala je Etiopiju. Agresor je bila zemlja pod čijom su čizmom bila i Francova braća u Slovenačkom primorju, i koja je činila nepravde o kojima mu je nekada pričao uča Macarol. Sada, kao zreo čovek, dosta je slušao i o otporu svoje braće i o borbi naroda u dalekoj i vrućoj Etiopiji. Nikako se nije mogao pomiriti sa činjenicom da fašisti tako divljački uništavaju goloruki etiopski narod koji je na tlu Abisinije pružao herojski otpor. Odluka Rozmanova bila je čvrsta: otići u Afriku, pomoći Etiopljanima.

Ali kako stići na daleko i vruće afričko tlo!? Dugo je o tome razmišljao. Konačno je, kako je smatrao, našao dobro rešenje: u organizaciji ljubljanskog »Putnika« otišao je na izlet u Italiju, gde se »slučajno izgubio«, a stvarno je tražio je mogućnost da se prebaci u Afriku. Nije imao sreće: italijanska policija ga hapsi i posle dvadesetak dana vraća u Jugoslaviju. Međutim, sve reakcije Evrope neće uspeti da mu onemoguće da uskoči u bitke za odbranu Španske Republike.

ŠPANIJA — VELIKA ŠKOLA ŽIVOTA

Franc Rozman je uspeo da se dokopa Španije, čime je postao vojnik Internacionalnih brigada, jedan od 1.770 Jugoslovena koji su pohitali u pomoć španskom narodu, u borbe za zaštitu njegovih ustavnih institucija i protiv fašizma, borbe iz kojih se svaki drugi neće vratiti.

Aleš Bebler, koji se takođe nalazio među našim »Špancima«, ovako se seća Rozmana iz tih vremena i događaja:

»Bilo je proleće 1937. godine. Petnaesta internacionalna brigada je pobedonosno završila borbe na haramskom frontu, gde je onemogućila Frankove fašističke snage da opkole Madrid s juga. Linija fronta je ustaljena po brdima uz Haramu, pokrivenim ostacima maslinovih nasađa, uništenim tenkovima i topovima, i leševima naših boraca. Brigada se ukopala. U lepoj dolini

reke Tajune, što je proticala neposredno iza linije fronta, brigada je organizovala svoje pozadinske baze, intendanturu, bolnice, skladišta i, konačno, u jednom seocetu — podoficirsku školu. Naimenovan sam za političkog komesara te škole, pa sam prve učenike koji su mi pristizali sa zanimanjem zapitkivao o njihovoj nacionalnoj pripadnosti i prošlosti. Zanimali su me ti momci koje su svi naši bataljoni uputili na prvi tečaj, jer su se u tek završenim borbama najviše istakli. Među junacima koje je uputio bataljon »Dimitrova«, sastavljen od dobrovoljaca izraslih iz nedara balkanskih naroda, već na prvi pogled sam uočio lice koje mi je delovalo nekako domaće. Na moje pitanje zaista je odgovorio kako sam i očekivao — da je Slovenac rodom ispod Šmarne gore, po zanimanju pekarski pomoćnik. Bio je to Franc Rozman.

16 Škola nije bila laka. Pošto su učenici bili pripadnici 23 nacionalnosti — nastava je morala biti organizovana na jedinom, koliko-toliko svim borcima razumljivom jeziku — na španskom. Francu, međutim, to nije stvaralo teškoće. Prirodna inteligencija i istrajnost pomogle su mu da savlada sve prepreke. Nastavu je pratio sa ogromnim interesovanjem, radio je do kasno u noć i stalno zapisivao španske reči. Na predavanjima je uvek sedeo u prvoj klupi. »Gutao« je svaku reč, sve je hteo da dokuči, te je iz škole otišao kao odlikaš.

Ubrzo sam izgubio njegov trag, ali kada sam, ranjen, ležao u bolnici, u koju su kasnije pristizali borci ranjeni u mnogim okršajima, slušao sam od boraca i o Rozmanu i njegovim podvizima, o tome da je postao poručnik i komandir čete, da vešto vodi borce na juriš i snalažljivo postavlja zamke fašistima. Kad bi fašisti bili nadmoćni, znao je, kažu, vešto izvući četvu, a gdekad bi dograbio mitraljez i štitio povlačenje. Cuo sam uskoro nove vesti: da je postao kapetan i komandant bataljona, da je tim bataljonom, na vlastitu inicijativu, napao na frontu na Ebru fašistički garnizon i uništio ga. . .«

Viktor Jeriha, jedan od naših »Španaca«, u knjizi »Bili smo u Španiji«, između ostalog je zapisao:

»Sumnjiv mi je današnji mir', primeti vodnik Pavle i popravi znojavu kosu. 'Mir pred buru' dodao je komandir Franc Rozman, kome se u trenutku lice uozbilji. 'Moram vam saopštiti ukaz

štaba brigade. Komandant, major Vacek, konstatuje sledeće: naš bataljon je u obliku ispupčenog luka potisnut unapred, levo od nas je jugoslovenski bataljon »Đaković«, desno od nas je ukopana 6. španska pešadijska brigada. Naši osmatrači i obaveštajna služba su utvrdili pokret jakog neprijatelja prema nama. Sudeći prema dosadašnjim borbama neprijatelj je u ofanzivi a mi u defanzivi. Neprijatelj će nastojati da pređe baš preko naših položaja jer je jedino tu pogodan položaj za prelazak. Baš ti Pavle', nastavio je komandir Rozman' ,moraš najviše paziti na svoja mitraljeska gnezda, oružje mora biti spremno, redenci napunjeni, a ljudstvo u strogoj pripravnosti, jer možemo očekivati da će neprijateljski napad biti usmeren upravo prema nama. Sva tri bataljona i brigada su u strogoj pripravnosti. Ti, Jože, spremi svoje momke kao uvek do sada!'

U međuvremenu se vratio Martin, koji je, za trenutak, otišao iz zemunice i sada doneo neka dokumenta koja je našao kod poginulih neprijateljskih vojnika. »Mohamed ben Ali«, pisalo je u zaglavlju jednog dokumenta, iz čega je bilo očigledno da su pred našim položajima Marokanci, koje su frankisti upotrebljavali za jurišne čete. . .«

Franca Rozmana, borca i starešine Španske republikanske armije, seća se i Ratko Vujović Čoče, general i narodni heroj:

17

»Sa Francom Rozmanom sam se prvi put sreo u jesen 1938. godine u Ripolu, ispod Pirineja. Bio je hitar, ozbiljan i odlučan, brzo smo se sprijateljili i upoznali. Tada sam doznao da je pekar. Bili smo dobro organizovani — učili smo i obavljali politički rad. Veliki broj nas mladih tada je primljen u Partiju.

Uskoro smo ponovo postali dobrovoljci, jer smo se, prilikom povlačenja prema francuskoj granici, opet uključili u borbe. Imao sam sreću da sam bio u istoj četi sa Rozmanom — on je bio komandir čete a ja komandir voda.

Prilikom povlačenja, u borbi i između borbi, upoznao sam ga kao borca: bio je silovit, ozbiljan, pun inicijative, snalažljiv, vanredno hrabar. Za njega nisu postojale reči 'ne mogu'. Sve je za njega bilo moguće.

Jednom prilikom fašisti su se iznenada probili kroz front, nastojeći da nam tenkovima preseku prelaz preko rečice. Smračilo se. Rozman nas je rasporedio duž puta. Imali smo dosta bombi i flaša napunjenih benzinom. Naredio nam je da mi-

no sačekamo u jarku, uz drum, i tenkove napademo tek kad budu naspram nas. Napad možemo početi samo na njegov znak. Oko osam časova naišli su tenkovi. Vozili su lagano, misleći da su nas dotukli i da nas ovde nema. Kad su bili iznad nas, Franc je dao znak i jurnuli smo na njih. Nekoliko smo ih uništili, nekoliko zapalili, a ostatak, iz drugog dela kolone, povukao se nazad.

Sećam se da je komandant brigade pohvalio Franca i naš vod. Već tada sam video da Franc voli red, disciplinu, odgovornost i, pre svega, drugarstvo i međusobno poverenje.

HEROJI DVE REVOLUCIJE

Stanko Semič Daki, narodni heroj koji živi u Ljubljani, dobro je poznavao Franca Rozmana Staneta. Bili su dobri drugovi; zbližili su se u rokovima daleke Španije, a potom, zajednički, nastavili borbu protiv okupatora u domovini.

Daki i Stane imali su mnoge zajedničke osobine, a povezivale su ih hiljade niti.

18 I jedan i drugi bili su izuzetno hrabri. I jedan i drugi vešto su vodili jedinice iz juriša u juriš, iz borbe u borbu, iz pobede u pobedu.

O Stanetu u Španiji priča drug Daki:

»Kad je u Španiji počeo građanski rat, Stane je bio jedan od prvih Slovenaca koji je shvatio da je njegova dužnost da pođe u pomoć tom narodu i da se, zajedno s njim, bori protiv Franka i aveti fašizma. Tako se našao među prvim slovenačkim borcima u španskoj revoluciji i odmah je postao veoma popularan zbog svoje odanosti, borbenosti i vojničkih sposobnosti. Svoje jedinice je vodio iz juriša u juriš, postavljao je fašistima zamke, u opasnosti je znao da svoju četvu vešto izvuče, na sopstvenu inicijativu napao je fašističko utvrđenje i uništio ga.

Kad sam ja stigao u Španiju, u pomoć borcima Republike, Stane je već bio poznat kao komandant bataljona. Kada sam ušao u špansku teritoriju, u Figerasu, zanimalo me je gde su Slovenci i koliko ih ima. Tako sam doznao za Franca Rozmana Staneta; čuo sam da je na frontu i da dobro napreduje, da je među borcima veoma popularan. Stane je, pričalo se, učestvovao u svim većim borbama na strani republikanaca i protiv italijanskih fašista koji su došli u pomoć fran-

kistima. To me je još više privlačilo da ga upoznam, ali dugo nisam imao za to prilike. Uvek je bio u prvim borbenim linijama, najviše na frontu kraj Madrida, te na drugim sektorima gde su vođene najteže bitke. Frankisti su hteli da po svaku cenu zauzmu Madrid, ili da ga bar okruže. U vezi s tim borbama svakog dana sam čuo i ime komandanta bataljona Franca Rozmana Staneta.

Stane je bio najduže u XII i XIII internacionalnoj brigadi. Te brigade su najviše bile na frontu Madrid-Toledo-Saragosa-Teruel. To je bio centralni front španske republikanske vojske, što je fašističkoj strani najviše bolo oči. Zbog toga su frankisti na sve načine nastojali da probiju front i opkole te gradove. Ali upravo zbog dobrih komandanata i boraca međunarodnih brigada, a među ovima je, svakako, bio Stane, u tome nisu imali sreće ni uspeha. Naprotiv, više puta su morali da se povuku pred tim brigadama. Tada je bilo i nas dvadesetak Slovenaca na frontu prema portugalskoj granici. Taj front nije bio toliko živ. Stoga smo više puta želeli da dođemo do naših zemljaka, među kojima je bio i Stane, u internacio-

Franco Rozman (u sredini) sa grupom naših »Španaca« na jugu Francuske

nalnu brigadu koja se borila kod Madrida. Ali to nije bilo moguće jer smo bili potrebni na dotadašnjem položaju. Kad je Musolini uputio Franku najbolje fašističke jedinice, a Hitler dobar vojni i tehnički materijal, situacija se izmenila nagore, i za nas. Sem toga, fašističkom pokretu i u drugim zemljama nisu bili po volji uspesi republikanske armije, pa je to na sve načine osujećivao. Recimo, uticao je da francuska i engleska vlada otežavaju uvoz vojnog materijala za Republiku. Tako je Franku pošlo za rukom da probije front od Teruela do mora, između Valencije i Barselone. Nakon dogovora međunarodne komisije koja je bila upućena u Španiju, internacionalne brigade su morale napustiti front i povući se u pozadinu. U takvim okolnostima, i uz pomoć međunarodnog fašizma i imperijalizma, Franko je napredovao. Sve internacionalne brigade su se povukle na sektor Barselone. Tu su se zadržale nekoliko dana.

20

U blizini Figerasa sam upoznao Staneta. Kad ga ugledasmo, bili smo ponosni da je iz slovenačke radničke porodice izrastao takav komandant. Stane nije nikada bio nervozan, uvek je bio nasmejan i sa cigaretom u ustima. Kad je s nama razgovarao, smejao se i pušio. Voleo je da priča sa svakim borcem. Pitao je kako smo, kako živimo i kako se osećamo u Španiji.

Nakon okupljanja kraj Figerasa, trebalo je da se internacionalne brigade povuku sa španske teritorije u Francusku. U međuvremenu, dok su se internacionalne brigade pripremale za odlazak u Francusku, Franko je sa svojom fašističkom vojskom prodro do Barselone i sa republikanskom armijom započeo bitku za grad. Komandant internacionalnih brigada nam je javio da idemo na sektor fronta kraj Barselone. Tu je bila republikanska armija »Kampesino«. Naša pomoć je bila potrebna da se zadrži brz prodor fašističke vojske. Tu je opet bio Stane; među prvima se prihvatio zadatka i otišao na front. Bilo je to maja 1939. godine. U međuvremenu fašisti su na taj sektor bacili najjače snage. To su bile teške borbe za našu internacionalnu brigadu. Velikom borbenošću naša jedinica je sprečavala nadiranje fašista, te se, sa armijama »Listro« i »Kampesino«, polako povlačila prema francuskoj granici. U vreme tog povlačenja internacionalna brigada je bila više puta opkoljena od španskih i italijanskih jedinica, ali uvek bez uspeha. Zbog toga je interna-

cionalna brigada bila strah i trepet za fašiste. U trenutku kada se na granici moralo odložiti oružje i preći u Francusku, video sam kapetana Staneta kako pregovara s francuskom pograničnom policijom. Njegov nastup je bio odlučan. Francuzi su odredili boravište za sve internacionalne brigade i preostale španske borce. Ostali smo u logoru Sent Siprijen kraj Tuluze. Živeti u tom logoru nije bilo lako. Tadašnja francuska vlada je postupala s nama kao sa zarobljenicima. Naši komandanti, a među njima i Stane, odmah su zamijenili logorsku komandu. Napravili su red, uveli disciplinu i omogućili nam da ipak nekako živimo. Iz tog logora francuska policija je počela odvajati Špance i borce internacionalnih brigada. Podelili su nas i razmestili u dva logora. U našem logoru je počela borba sa francuskom policijom i otpor njenim postupcima. Stane je postao pomoćnik komandanta logora, a kasnije i komandant. Francuski fašisti su više puta pokušavali da odvedu pojedince iz logora, ali svaki put smo se pobunili. Najzad su to pokušali zlostavljanjem i silom, ali ni u tome nisu uspjeli. Kad su shvatili da ne mogu ništa postići, u logor su doveli mnoštvo policije i vojske; počeli su da batinaju naše ljude, a pojedince su odvlačili u francuske zatvore, među kojima je jedan od najtežih bio Vernet. Kad su ostali videli šta se događa sa našim borcima i komandantima, među kojima je bio i Stane, odjednom su svi izašli iz baraka, odbili naređaj policije i primorali je da prestane s ovako surovim postupcima...»

21

PROBIJANJE OKUPIRANOM EVROPOM

Boravak u francuskim logorima naši »Španci« su znalački iskoristili: bili su dobro organizovani uprkos gladi i drugim nedaćama kojim su bili izloženi. Ratko Vujović Čoče, u svojim uspomename na te teške dane, piše da su komunisti u logorima bili organizovani u partijske ćelije u okviru kojih se nastavio intenzivan idejno-politički rad i održavali različiti obrazovni tečajevi.

Među onima koji su sa najvećim interesovanjem upijali svaku reč nastavnika, kako bi nadoknadili ono što im je u dotadašnjem životu promaklo, odlučni da se što bolje naoružaju znanjem — bio je i Franc Rozman. Njegovi drugovi se seća-

ju da su ga uvek mogli naći sa knjigom u ruci i cigaretom u ustima, što je, kažu, najviše voleo.

Vreme u francuskim logorima je, dakle, korisno upotrebljeno, ali događaji koji su se zbivali u Evropi, pa i Jugoslaviji, naterali su naše »Špance« da potraže puteve kojima bi se vratili u domovinu.

Ubrzo se ukazala prilika koju su mnogi iskoristili: Nemačka je, preko svojih ljudi, tražila radnike za fabrike, zanatske radionice i za druge poslove po čitavoj Evropi, jer su vlasnici i njihovi dotadašnji radnici bili pod oružjem, negde u Evropi.

Među onima koji su se prijavili za rad u Nemačkoj bio je i Franc Rozman.

— Biću bliže domovini, kojoj smo sada i te kako potrebni— govorio je drugovima. — Valjda će se na taj način lakše naći mogućnost da stignem u Sloveniju.

Tih dana kad su jugoslovenski radnici »Španci« stigli u Nemačku, seća se jedan od drugova Franca Rozmana, Jakov Kranjčević:

»Na železničkoj stanici su nas dočekali nemački poslodavci. Dobro se sećam da su nas pipali kao stoku, proveravajući koliko smo jaki i otporni«.

22

U Majsenu, Franc Rozman je obavljao pekar-ski posao. U ono malo slobodnog vremena koje mu je ostajalo održavao je vezu sa Jugoslovenima, s njima igrao šah i potajno se dogovarao kako da napuste Nemačku. Drugovima bi sa zanosom pričao o rodnom kraju, o šumovitim planinama i belim cestama koje vijugaju kroz pitoma zelena polja. Voleo je, pričaju njegovi drugovi, i pesme slovenačkih revolucionarnih pesnika. Nemalo puta bi im recitovao i nastojao da shvate svu snagu pesničke reči, da osete lepotu slovenačkog jezika i želju tog malog ponosnog naroda za slobodom. Ta se želja odražavala i u pesmama koje je voleo, tom idejom je bio nadahnut i sam Stane.

Opijeni pobedama na svim ratištima, Nemci u to vreme nisu posvećivali veću pažnju radnicima pristiglim iz zarobljeničkih logora. O njima su »brinuli« samo poslodavci, za koje je bilo važno da ovi dobro rade. Prema tadašnjim prilikama, naši radnici bili su i dobro nagrađeni. Dobijali su bonove na koje su se mogli snabdevati. Stanetu je jedino smetalo što je »sledovanje«

duvana bilo veoma malo — dobijao bi dnevno svega tri cigarete. Valjda su sve druge odlazile na frontove.

Naši ljudi u Nemačkoj nisu dugo radili. Jednog dana njihov drug Flores (ime »Španca« Vječeslava Cvetka) doneo je iz Domovine poziv Partije. Valja se vratiti u zemlju u kojoj se, pod rukovodstvom Partije, pripremao oružani ustanak.

Došao je trenutak koji su svi naši »Španci« dugo i sa nestrpljenjem očekivali — trenutak povratka u domovinu!

Četiri pune godine, a neki i više, proveli su van domovine ljudi koji su, na poziv Partije, pohitali u pomoć Španiji. Bile su to godine opasnosti i odricanja, gladi i svakojakih teškoća, ali i godine u kojima se brzo učilo i sazrevalo, sticala dragocena saznanja i iskustva, a mladići izrasli u oprobane i prekaljene borce, prave revolucionare.

Drug Flores je, rekosmo, doneo iz zemlje tačna uputstva za povratak: valjalo je iskoristiti petak i subotu, kada se ne radi i kad će nestanak ljudi malo ko primetiti. Do ponedjeljka je već trebalo stići preko granice, a tu su bile i određene javke koje će naše »Špance« da prihvate. Postupljeno je strogo po uputstvu i naređenju, jer je svaka samovolja mogla koštati više života.

23

Iskorišćena je prva povoljna prilika. Svojim gazdama su kazali da idu u posetu prijateljima u susedno mesto, što su češće običavali činiti. Ni ovog puta niko nije imao razloga da ne veruje u to.

Najpre su putovali vozovima u kojima u to vreme nije bilo strože policijske kontrole ni većih provera jer su Nemci bili opijeni lakim pobedama na Istoku i zaneti marševima što su neprestano odzvanjali iz zvučnika po celoj Nemačkoj. Istina, morali su biti vrlo oprezni, svesni da bi i najmanji nesmotreni potez čitavu akciju mogao dovesti u pitanje. Najzad su stigli sretno do graničnog prelaza Šentilj, ali je kontrola pri prelasku granične linije bila veoma dobro organizovana i stroga, mada su Nemci Štajersku već bili priključili Trećem Rajhu. »Španci« nisu imali druge već da zaobiđu granični prelaz, da bi se ubrzo našli blizu Maribora.

Jedan od drugova upućen je u grad, da za bove koje su poneli nabavi nešto hrane i neophodne robe; usput se raspitao za situaciju na te-

renu. Potom su se razdelili po manjim grupama i vozom otputovali do Brežica. Tu su se opet podelili na još manje skupove i nastavili putovanje do javki. Kod javki su čekali direktivu Partije i potom se razišli u pojedine krajeve, gde su se priključili organizatorima ustanka i mladim partizanskim odredima.

Franc Rozman je, najzad, stigao u Sloveniju, u svoj zavičaj o kome je toliko sanjao u rovovima daleke Španije, pod suncem što ga je nemilice pržilo u logorima na jugu Francuske, u surovoj Nemačkoj.

Došao je kući i ne pomišljajući na odmor.

Domovina je bila u velikoj opasnosti i on i njegovi drugovi komunisti bili su joj upravo tada najpotrebniji. Uostalom, Partija je organizovala njihovo prebacivanje u zemlju zato da bi se našli sa narodom kad mu je bilo najteže, kad je kretao u sudbonosne bitke. I Rozman je bio spreman da sve svoje znanje, sve svoje biće upregne u odbranu rođene zemlje...

IZVLAČENJE RAŠIČKE PARTIZANSKE ČETE

24

Franc Rozman se u zemlju vratio jula 1941, ilegalno. Putovanje je bilo naporno, dugo i puno iskušenja i opasnosti: da bi stigao u Ljubljanu, gde je tada bilo sedište masovne organizacije za otpor okupatoru, Osvobodilne fronte, i sedišta Glavnog štaba partizanskih četa Slovenije, morao je preko Zagreba. U Novom Mestu je došao u vezu sa odborom Osvobodilne fronte na železnici i preko te organizacije dobio lažnu legitimaciju pomoću koje je, sa Dušanom Kvederom, otputovao u Ljubljanu.

Osvobodilna fronta i Partija, računajući na svoje »špance«, pobrinule su se da se oni što bezbednije vrata i da im se u domovini obezbedi odgovarajući smeštaj pre nego što se late zadataka. Tako je organizacija Osvobodilne fronte u Ljubljani, na primer, za pristigle španske borce obezbedila smeštaj kod svojih aktivista.

Franc Rozman je tih prvih dana stanovao kod Poldke Kos, u Bežigradu, delu grada čijom je jednom stranom išla demarkaciona linija između italijanske i nemačke okupacione vlasti. Kasnije, radi veće sigurnosti, premešten je u drugi kraj grada, kod porodice Štefančič, gde je, sa manjim

prekidima, za vreme kojih se nalazio na terenu, boravio sve do decembra 1941, kada je, po direktivi Partije, otišao na Molnik.

Aleš Bebler, španski borac i blizak saradnik Rozmana, tada član Glavnog štaba partizanskih četa Slovenije, o Stanetu i njegovom radu tih dana zapisao je i ovo:

Staneta sam sreo tek početkom septembra 1941, nekoliko sedmica pošto mu je pošlo za rukom da sa još nekim drugovima pobegne iz Nemačke i dođe u Ljubljano. U Ljubljani su tada gazdovali Italijani.

Nastavili smo sa organizovanjem partizanskog pokreta i Stane se, kao oprobani španski borac, odmah našao na poslu. Sastajali smo se u krojačkom salonu Basanele. Salon je bio veoma pogodan za skupove jer su komšije navikle na posete, a u jednoj od soba salona mogli smo uveče, po više sati, razgovarati bez smetnji. U tom salonu sam se nekoliko puta sastao sa povratnicima iz Španije. O svakom od njih izveštavao sam Borisa Kidriča i nakon razgovora u štabu partizanskih jedinica, mi smo odlučivali o njihovim budućim dužnostima. Nakon toga sa svakim bi neko od nas posebno razgovarao i upoznao ga sa zadacima.

Sa Rozmanom sam ja razgovarao. Određen je bio za Kamniški bataljon, jer je bio rodom sa njegovog operativnog područja. Komandant te jedinice, Marijan Dermastija Urban, pre rata je, doduše, bio rezervni podoficir, ali ratnih iskustava nije imao. Zbog toga mu je Stane, kao instruktor — savetnik, upućen u pomoć. Odlično je poznao zemljište i mogao je vešto manevrisati sa grupom boraca. Sam je učestvovao u nekim akcijama, ali je tadašnja nadmoćnost Nemaca u tom delu Gorenjske bila suviše velika. Nakon razbijanja Rašičke čete, Stane je sam prešao granicu između nemačke i italijanske okupacione zone i, po hladnom i kišovitom vremenu, stigao u Ljubljano. Odmah se povezao sa Glavnim štabom i dobio novi zadatak. Odredili smo ga za komandanta Štajerskog partizanskog bataljona koji je, u međuvremenu, formiran u Savinjskoj dolini.

Rašička partizanska četa, koja je bila u sastavu Kamniškog bataljona i imala 56 ljudi, delovala je u, tako reći, samom predgrađu Ljubljane, po šumovitim i putevima ispresecanim bregovima na levoj obali Save. Utoliko više je bola oči neprijatelju, jer bi se svaka njena akcija brzo pročula sve do Ljubljane. Stoga je okupator na-

meravao da je što pre razbije i uništi. Baš ta četa je izvela i prvu oružanu akciju u Sloveniji, 22. jula 1941. godine, kod sela Tacena. U jednoj akciji, 18. septembra, četa je likvidirala svih šest putnika u nemačkom vojnom automobilu, pokupila njihovo oružje i kola zapalila. To je izazvalo reakciju nemačkih vojnih vlasti. Na četu su upućena tri policijska bataljona i jedna jedinica nemačke vojske koja je upravo bila na proputovanju kroz Sloveniju, pa je sada dobrodošla da pomogne pri izvođenju ove dobro zamišljene i brižljivo organizovane akcije. Tada je spaljeno selo Rašica (20. septembra), a stanovništvo odvedeno u logore, dok je oko čete zatvoren neprobojan обруč.

Rozman i komandant Kamniškog bataljona Dermastija hteli su da opkoljenim drugovima pomognu. Najpre su sami, otvaranjem vatre, pokušali da privuku na se pažnju nemačkih vojnika i tako smanje pritisak na četu, ali su se brzo složili u tome da je sve to uzalud, jer su nemačke trupe suviše jake. Stoga je Stane doneo odluku da se probije kroz nemački обруč i priskoči u pomoć opkoljenim drugovima.

26 Komandir čete je bio teško ranjen, četa maltene obezglavljena. Palo je sedamnaest drugova. Tu, na vrhu Rašice, Rozman je sreo starog znanca, tada partizana Martina Kosa. Kad se upoznao sa situacijom, odredio je Kosa za privremenog komandira čete i naredio mu da se sa borcima probije iz обруča. Stvarno, ostatak čete, sa Kosom na čelu, uspeo je da se izvuče iz обруča, a Stane, sa Dermastijom, vratio se u Ljubljanu po nove zadatke. A taj put je opet bio zaobilazan: ponovo je valjalo izaći iz обруča, ilegalno preći i Savu i demarkacionu liniju, ući u grad. To je bilo opasno i teško, ali za iskusnog i prekaljenog borca to nije bilo i nepremostivo.

VOJNI INSTRUKTOR MEĐU USTANICIMA

Kao što je rečeno, Franc Rozman je u Španiji dobio solidno vojno obrazovanje i u mnogim borbama stekao dragoceno ratno iskustvo. Stoga je odluka Partije da se u svojstvu vojnog instruktora uputi da bi pomogao tek formiranim partizanskim četama — bila veoma dobra.

Iz Ljubljane, iz stana Štefančičevih, kod kojih je stanovao pod ilegalnim imenom Stane Mlinar, vrlo često je, sa lažnim dokumentima ili ilegalno, odlazio u šume oko Ljubljane. Tamo je mladim borcima, željnim borbi i oružanih akcija ali oskudnog ili nikakvog vojničkog znanja, objašnjavao načine ratovanja, podučavao ih rukovanju oružjem i partizanskoj taktici, uvežbavao u postavljanju zasada, u izvođenju prepada...

U tome nije bio samo dobar predavač već i odličan stručnjak, pa su njegove plamene reči i odlučni postupci plenili mlade borce. Govoreći im o oružju, nastojao je da borcima u srce usadi i saznanje o tome zašto su se tako malobrojan narod kao što su Slovenci i tako relativno mala evropska zemlja kao što je Jugoslavija, pod rukovodstvom Komunističke partije, odlučili za put odlučne borbe protiv tada najveće oružane sile sveta, Vermahta. Ukazivao im je da se u tom vučjem vremenu jedino oružjem može izboriti pravda i jednakost za sve, steći sloboda i očuvati nezavisnost.

Po Ljubljani Franc Rozman se kretao u društvu Štefančičeve kćerke Danice. Ona bi skakutala oko njega i neupućenom je izgledalo kao da je otac izveo kćerku u šetnju. Danica, kojoj je bilo tek jedanaest godina, pratila je Staneta čak i kad je napustio Ljubljanu i otišao na Molnik.

27

Sastanci Franca Rozmana sa rukovodiocima oslobodilačkog pokreta u Sloveniji, Francom Leskošekom Lukom, Tonetom Tomšičem, Alešom Belderom i drugima, bili su vrlo česti. Sastajali bi se na različnim mestima i u različnim prilikama, da bi se dogovorili o konkretnim akcijama i da bi Stane podneo izveštaje o situaciji na terenu, među partizanima koje je posećivao i pripremao za borbu.

Kao instruktor Glavnog štaba, Rozman je tokom prve ratne jeseni obišao gotovo sve partizanske čete i druge jedinice u neposrednoj okolini Ljubljane.

Stručno i vojnički je pomagao da se partizanske jedinice postave na noge, prebrode početne teškoće i oporave od prvih udaraca koji su, zbog neiskustva, bili neminovni. Tako je obišao Mokršku, Molničku i Rašičku četvu, Kamniški bataljon i druge jedinice.

Očvrslog i iskusnog vojnika Partije i revolucije, kakav je bio Rozman, trebalo je, međutim, is-

koristiti za teže i odgovornije zadatke. Prilika za to se ubrzo ukazala kada je trebalo formirati Štajerski bataljon, dakle, jedinicu koja će ratovati sa neprijateljem »na nemačkoj teritoriji«. Nemci su, naime, tako nazivali i svojatali Štajersku, gde su uveli posebne okupacione i druge mere, zbog čega se unapred znalo da partizanskom bataljonu tamo neće biti lako, pa je i zato za komandanta određen prekaljeni ratnik i komunist Franc Rozman Stane.

KOMANDANT ŠTAJERSKIH PARTIZANA

28 Posle razbijanja i kapitulacije bivše jugoslovenske vojske, aprila 1941, tri okupatora su Sloveniju podelila između sebe: jedan njen deo — Primorska, Notranjska i Dolenjska, sa Ljubljanom — potpao je pod italijansku okupacionu vlast, pri čemu je obrazovana »ljubljska pokrajina« sa visokim komesarom, kao predstavnikom italijanske krune; Gorenjsku i Štajersku zaposele su Nemci; Pomurje je prigrabio mađarski fašistički poredak. Time se Slovenija, što znači i njen oslobodilački pokret, našla u veoma složenoj situaciji, a ni postupci i mere okupatora nisu bili svuda isti. Između delova tako raskomadane Slovenije povučene su, sem ostalog, i stroge demarkacione linije, a obezbeđivali su ih i jedan i drugi okupator svojim posebnim pograničnim jedinicama i policijom. Prelazak iz jednog dela u drugi, bez specijalnih dozvola, bio je gotovo nemoguć. To je uslovalo da su rukovodstva Partije i Osvobodilne fronte, i Glavni štab partizanskih četa Slovenije, čije je sedište bilo u okupiranoj Ljubljani, uspostavljali razne kanale za održavanje veza, prenošenje direktiva, slanje izveštaja i, uopšte, za rukovođenje ustankom. Pri tom je osobito teško bilo održavanje veza sa Štajerskom, koja se, kao što su Nemci tvrdili, nalazila »u granicama Trećeg rajha«, dakle, kao »legitimni deo« nemačke teritorije, zbog čega su za obezbeđenje njenih granica preduzimali naročito oštre mere. Nemačke vlasti su prema ustaničkom pokretu, već na samom njegovom početku, bile veoma oštre, i preduzimale su niz mera da ustanak uguše u samom začetku. Time se i može objasniti činjenica da su prve partizanske jedinice, ponikle na tlu Štajerske, brzo razbijene ili su se našle u vrlo teškoj situaciji.

Kad je reč o situaciji u Štajerskoj tog vremena treba imati u vidu još dve stvari. Pre svega, kod dela stanovništva neprijateljska propaganda je naišla na plodno tlo, tim pre što bivša Jugoslavija, odnosno njeni nenarodni režimi, nije uspeła da reši ni jedan od gorućih ekonomskih i socijalnih problema ljudi ovog kraja. Štaviše, nije im ponudila, odnosno otvorila, bilo kakvu perspektivu. S druge strane, klerikalističke stranke i njihovi vrhovi, zatim unitaristički orijentisana gospoda u gradovima i uopšte buržoazija, mnogim nitima su bili povezani s austrijskim i nemačkim kapitalom. Antikomunistička propaganda, sistematski i godinama upražnjavana, i hitlerovska demagogija takođe su deo tog stanovništva doslovno bacile u naručje petokolonaša.

Nemačka je, odmah po ulasku njenih trupa u Štajersku, odlučno pristupila učvršćivanju svog položaja u tom delu Evrope, smatrajući ga svojom teritorijom. Stoga je već prvih meseci okupacije počelo masovno raseljavanje Slovenaca iz Štajerske, pogotovo iz krajeva pored demarkacione linije. Desetine hiljada ljudi oterano je sa pradedovskih ognjišta i raseljeno u Srbiju i Hrvatsku, pa i u neke delove Nemačke, dok su na njihovo mesto dovođeni »kočevski Nemci«, duboko odani Trećem rajhu. Ti »kočevski Nemci« su, stvarno, bili Nemci, ali i jugoslovenski državljani, koji su pre rata živeli u širem području Kočevja i koje su hitlerovci sistematski pripremali za ulogu koju će odigrati u momentu kad nemačke trupe umarširaju u Jugoslaviju. Računali su, naime, da će na taj način dobiti sigurne i mirne granice, obezbeđene ljudima odanim Rajhu, dok će se slovenačke porodice, raseljene širom zemlje, pretopiti i nestati.

29

U takvim prilikama valjalo je neprestano podsticati slobodarski duh i razbuktavati narodno-oslobodilački pokret u Štajerskoj, objašnjavati politiku Partije i ciljeve svenarodne borbe, stalno iznova formirati i angažovati jedinice partizanske vojske. Stoga je veza s komunistima u Štajerskoj, uprkos svim teškoćama, održavana neprekidno, a pomoć CK KP Slovenije i Glavnog štaba onamo je stizala kad god je to bilo moguće.

Prvih jesenjih dana 1941, drugovi iz Štajerske zatražili su od Centralnog komiteta pomoć u oružju i, pre svega, iskusne rukovođeće kadrove, ljude koji će biti kadri da komanduju partizanskim

četama i bataljonima i uspešno se nose sa mnogostruko jačim protivnikom, primenjujući partizansku taktiku i ratnu veštinu. Njima su, sem prekaljenih komandira, bili potrebni i ljudi koji će, u jedinicama i na terenu, jednom rečju u svakoj prilici — i politički delovati.

Franc Rozman Stane, iskusan ratnik i prekaljeni komunist, po oceni Glavnog štaba i Centralnog komiteta KP Slovenije, bio je vrlo pogodna vojno-politička ličnost upravo za takvu pomoć štajerskim partizanima. Stane se tog zadatka, kao i svih drugih, veoma rado prihvatio, jedva čekajući dan kad je trebalo da iz Ljubljane krene u Štajersku.

Drug Sergej Krajger, tada sekretar Okružnog komiteta KP Slovenije za Trbovlje, krajem septembra 1941, po nalogu Okružnog komiteta, pošao je u Ljubljanu da bi Centralnom komitetu podneo izveštaj o radu komunista trbovljanskog kraja i zatražio odgovarajuću pomoć radi rasplamsavanja ustanka. Put ga je vodio preko Dolenjske. U Grabovki, kod rudara Marina, kod jedne od javki, odmorio se i dobio vezu za nastavak ilegalnog puta do Ljubljane.

30 U Ljubljani se Krajger susreo sa Francom Leskošekom, Borisom Kidričem, Tonetom Tomšičem i drugim članovima najužeg vojnog i političkog rukovodstva borbe i otpora u Sloveniji. Od njih je doznao da će s njim na put i Franc Rozman, koji je određen za komandanta Prvog štajerskog bataljona. Drugovi su Krajgera obavestili da je Rozman španski borac i prekaljen komunist. O svom prvom susretu sa Stanetom Krajger je zapisao:

»Krajem septembra susreo sam se sa Stanetom na Šempeterskoj cesti, gde je stanovao kod porodice Angelce Nose, kasnije poznate partizanke Ančke. To je bio naš prvi susret, a pozdravili smo se kao da smo stari poznanci. Znali smo jedan o drugome dovoljno da bi nas odmah zbližila naša borba za zajedničku stvar i spremnost na sve žrtve. Tome je, svakako, doprinela Stanetova jednostavnost i neposrednost kad smo raspravljali o tome kako da izvedemo zajednički zadatak. Seli smo svaki na svoj bicikl i odvezli se na Molnik. Tu nas je dočekaio komandant Kamniškog bataljona, Marjan Dermastia Urban, moj stari poznanik iz ilegalnog rada, još iz 1934. i kasnije, iz Zagreba. Primetio sam da su se Stane i Urban već negde sreli. Dogovorili smo se o do-

lasku Radomeljske partizanske čete i njenom naoružanju, o količini i vrsti oružja za potrebe Štajerskog bataljona, kao i o tome gde bi, otprilike, trebalo da se uspostavi veza sa Štajerskim bataljonom. Tada smo utvrdili i javku, preko koje je kasnije dogovoreno da mesto za sastanak bude u Golčaju nad Trojanama.

Nekoliko dana kasnije sa Stanetom sam otputovao u Štajersku, preko Gabrovke, gde smo se zaustavili kod porodice rudara Marina«.

Od pouzdanog Marina Stane i Sergej su dobili vezu i nastavili put do Trbovlja. Demarkacionu liniju prešli su dosta lako, jer je u to vreme nemačke straže još nisu, čuvala ni patrole kontrolisale bar ne na svakom koraku. Od pomoći su im bile i lažne legitimacije kojima su se snabdele u Ljubljani, pa su od Litije do Trbovlja putovali vozom. Za Staneta je to putovanje bilo utoliko lakše što ga niko u tim krajevima nije poznavao, što se ne bi moglo reći za Krajgera.

U naselju Gabrsko nad Trbovljem, u starom radničkom kraju gde je bilo mnogo simpatizera i članova Komunističke partije, u kući porodice Malke Drnovšek, drug Stane je sačekao vezu sa jedinicama Štajerskog bataljona, koji je još bio u povelju. Čim se ukazala prva prilika — krenuo je na put. Vodila ga je želja da što pre i efikasnije pomogne drugovima koji su se borili sa mnogim teškoćama, ali je i goreo od želje da sa novoformiranim partizanskim bataljonom što pre krene u prve okršaje protiv okupatora.

31

Peter Stante Skala, prekaljeni komandir Celjske partizanske čete, posle ranjavanja je dobio partijski zadatak da se javi komandantu Prvog štajerskog bataljona, drugu Stanetu, o kome je već dosta čuo: da je bio španski borac, da je vrlo hrabar, odvažan i, nada sve, prijatan čovek, da ima razumevanja za svakoga. . .

Jednog zimskog dana Skala je, po snežnoj mećavi, krenuo k rejonu u kome je trebalo da nađe štab bataljona. Putujući, zamišljao je komandanta Staneta kao visokog i plećatog junčinu oštra pogleda, koji već pojavom uliva strahopoštovanje. Ipak, prvi susret, jednog zimskog ratnog popodneva, bio je posve drugačiji nego što ga je on zamišljao.

Posle jedne od mnogih akcija, skupčane sa napornim maršem, borci su se odmarali na seniku, ne obraćajući pažnju na došljaka. On je pro-

šao pored straže i među sanjivim borcima potražio komandanta. Nikome, koliko se seća Stante, nije palo na pamet da mu priđe, da ga upita šta hoće i uputi na pravo mesto. Odjednom jedan od boraca što su spavali na seniku, valjda, neoprezno se u snu okrenuvši, pade odozgo na zemlju, pravo na partizana koji se tu slučajno našao. Borci su se uskomešali; nastade galama, a odnekud se nađe i lekar koji pristupi čoveku na koga je onaj odozgo pao i upita ga:

— Druže komandante, treba li vam pomoć?

— Mani to! — odgovori kratko omanji čovek, kome beše pao na zemlju šešir sa gamsovim repićem i značkama, pa dodade:

— Čuvaj to, doktore, za ozbiljnije slučajeve!

Svi okupljeni borci nastojali su da se nađu pri ruci i pomognu, ako zatreba, čoveku koga je partizan pri padu sa senika dobro okrznuo po glavi...

32 Taj čovek, oko koga su se okupili borci, omanjeg rasta, imao je na sebi poveću kožnu jaknu koja mu je gotovo prekrivala »pumperice«, pa je bila nalik na nekakvu suknju. Pridošlica Stante čudio se zašto tog čoveka svi oslovljavaju sa »druže komandante«, kad on komandanta nije zamišljao ovako malog rastom. Međutim, mnogi remeni ukršteni preko jakne, dvogled, torbica i topografska karta, pa pištolj, govorili su da je, ipak, reč o tom čuvenom Stanetu, partizanskom komandantu. U to vreme, naime, partizanske starešine se nisu razlikovale ni po kakvom spoljnom obeležju od običnih boraca, izuzev što je poneki imao pištolj, bolji opasač ili oficirsku torbicu.

Čoveku kao što je bio Stante nije mogao promaći ne samo izgled komandanta već ni prodoran pogled njegovih prijatnih očiju. U krajičku komandantovih usana dogorevala je cigareta koju bi, kadikad, samim usnama premeštao iz jednog ugla u drugi. Sve to, kao i odnos boraca prema drugu koji je stajao nasred prostorije, bogme i okrvavljene glave, učinili su da je taj omaleni čovek, pre svega, Skalj bio veoma simpatičan.

Kad se gužva oko ove nezgode smirila, došljak je stao pred komandanta i kratko mu raportirao:

— Druže komandante, ja sam Skala, bivši komandir Celjske čete. Po zadatku Partije javljam se vama na raspolaganje!

Komandant Stane je došljaka odmerio sa приметnom radoznalošću, a onda mu uputio prijateljski osmeh. Izvadivši cigaretu iz usta, došljaku je snažno stegao ruku. Pritom mu je predstavio članove svog štaba.

U obližnjoj kući, gde je bio smešten štab, Skalu su najpre ponudili šoljicom toplog mleka, a potom ukratko upoznali sa zadatkom jedinice. Očigledno, komandant Stane i njegovi drugovi već su imali podatke o novom pripadniku jedinice, jer je bilo odmah odlučeno da on ostane u štabu kao savetnik, mada u to vreme partizanske jedinice u svojim komandama još nisu imale operativnog oficira.

»O događajima i borbama o kojima su mi ovde pričali«, — beleži Stante u svom zapisu »Kroz ratnu borbu« — »bio sam već ranije obavešten, ali sam ih, svejedno, pažljivo slušao, a posebno Staneta, čije su priče bile najslikovitije, jer je sa najvećim žarom govorio i o najmanjoj pojedinosti iz tih borbi. Pri tome nije zaboravljao na pomene drugove koji su se posebno istakli. Naročito je pohvalno govorio o komandiru Savinjske čete, koji je, ujedno, bio Stanetov zamenik, drugu Letonji-Kmetu. Nemalo me iznenadilo što sebe nije nigde pomenuo. Ta skromnost ga je u mojim očima činila još većim, jer sam bio ubeđen da su dotadašnji uspesi bili rezultat njegovog komandovanja«.

33

Od tada je Peter Stante Skala, narodni heroj, drugovao sa komandantom Stanetom. Postali su ne samo prisni saborci u štabu, gde su sa najbližim saradnicima činili tim koji je umešno vodio jedinice kroz najteže okršaje, već i drugovi koje će razdvojiti prerana smrt komandanta Staneta.

PROBOJ IZ OBRUČA

Nemačka okupaciona vlast svim silama je nastojala da stanovništvo Štajerske učini lojalnim novom režimu i tako izvrši Hitlerovo naređenje: »Učinite mi Štajersku ponovo nemačkom!«

Prve mere koje su preduzeli da bi to ostvarili bile su: prvo, hapšenje svih komunista i njihovih simpatizera, i, drugo, raseljavanje svih slovenačkih porodica za koje se nije bilo sigurno da li će novom gospodaru biti lojalne ili neće, naročito iz prigraničnog pojasa, gde je okupaciona vlast želela mir po svaku cenu.

Uviđajući kuda vodi takva politika tuđina, Partija se od prvog dana svim silama zalagala da se spreči raseljavanje i da, s druge strane, među štajerskim življem učvrsti svoj uticaj.

Sve to, razume se, nije išlo lako. Naprotiv.

34 U prisnoj vezi s takvom političkom linijom Partije, Prvi štajerski bataljon, za čijeg komandanta je postavljen Franc Rozman Stane, dobio je zadatak da, sa dolenskim partizanskim četama, što više onemogućava raseljavanje Slovenaca. I zbog tog zadatka u štabu bataljona je tih dana bilo vrlo živo. Komandant Stane je, sa olovkom u ruci i topografskim kartama ispred sebe, razmatrao svaku pojedinost. Znao je da je to zadatak Partije i da se mora izvršiti, ali se, kao iskusen vojnik, pitao šta može u tome učiniti bataljon od svega 67 boraca. Nije sumnjao u ljude, nije priželjkivao zavetrinu od borbe, ali je shvatao značaj i obimnost zadatka, želeo je da opravda poverenje partije, ali sa 67 boraca, na tako velikoj teritoriji i pod najtežim uslovima, nije se moglo mnogo učiniti. Uz to, ni teren na koji je trebalo krenuti, nije mu bio sasvim poznat, a mnogih aktivista na koje bi se mogao osloniti, tamo više nije bilo. Čitavi krajevi su, naime, bili naseljeni nemačkim doušnicima. Bilo je mnogo preplašenih ljudi, spremnih da se povuku, pa i izdaju, da bi sačuvali glavu. U svakom slučaju, teren u političkom pogledu nije bio »obrađen«.

Po snežnoj mećavi i bljuzgavici bataljon je krenuo — u neizvesnost. Komandant Stane je brinuo o ishodu. Valjalo je, — razmišljao je — doći neprimećen na mesto akcije. Otkriju li bataljon Nemci ranije — čitava akcija će pasti u vodu. A nevreme je činilo svoje: premoreni i ozebli borci nisu mogli marševati unedogled.

Predanili su u jednom zaseoku. U štalama jedva da je bilo mesta za čitav bataljon. Komandant Stane uputio je patrole u okolinu. Potom je pozvao svoje saborce, Skalu i Martina:

— Najpre obucite nešto pristojno, pa krenite na put. Evo, u selu Gubno, ispitajte ima li mogućnosti za uspostavljanje veza sa terencima, da bi se bataljon odmorio i predahnuo. Terenci neka pripreme sve što je potrebno za prihvatanje bataljona!

Skala i Martin, naoružani revolverima i bombama, u civilnom odelu, krenuli su stazom prema dolini.

Ali bataljon u zaseoku nije ostao neprimećen. Jedan od seljaka, nemački doušnik, neprimetno se izvukao iz sela i otišao u Slivnicu. Tamo, u štabu nemačke policijske jedinice, iznenađenim Švabama je rekao da se u selu nalazi mnogo »bandita«.

Nemci najpre nisu poverovali doušniku. Ipak, krenuli su u akciju, uzbunivši usputno sve okolne posade i garnizone. Zatražena je i pomoć iz Celja. Nemci su mobilisali pripadnike »vermanšafta«, domaće ljude koje su nemačke vojne vlasti obučavale za vođenje borbe i koji su odlično poznavali teren.

Dva partizana iz patrole, u jednom osamljenom domaćinstvu, primetila su Švabe. Borac Angel Besednjak je prvi dograbio jednog i oteo mu automat, ali je pri tom i sam ranjen. Obliven krvlju, pojurio je prema štabu, komandantu Rozmanu.

— Nemci! Opoljeni smo! — kratko je raportirao.

Ubrzo su Nemci dovukli mnogo jače snage. Bataljon se našao u obruču, ali budan i pripravan za borbu. Šta bi sve bilo s njima da Besednjak nije dojurio i na vreme javio komandantu — može se samo pretpostavljati.

Na komandantov poziv bataljon je otvorio snažnu vatru. Rasplamsala se žestoka borba. Prastalo je na sve strane.

Računajući da će partizani pokušati sa probojem prema šumi, Nemci su upravo na to mesto koncentrisali najjače snage. To je primetio i komandant Stane:

— Eto, smatraju da ćemo pokušati proboj u šumu! To bi bilo dobro, ali...

Situacija je zahtevala brzo reagovanje. Stane je znao da čekanje na noć i pokušaj da se probije pod okriljem mraka ne vode dobru. Znači: treba što pre u akciju, svakako pre nego Nemci dovuku i druge snage. Zato je odluka o proboju brzo pala:

— Drugovi, krećemo u proboj! Drugog izbora nema! Ali moramo iznenaditi protivnika. On nam postavlja vatrenu zamku u pravcu šume, a mi ćemo, naprotiv, udariti preko čistine, prema putu za Slivnicu, gde nas Švabe nikako ne očekuju.

Po komandantovom naređenju, bataljon je otvorio snažnu vatru prema šumi. Protivnik je

računao da će tuda udariti partizani. Ali je bataljon, uz snažno »ura«, krenuo u drugom pravcu, baš preko čistine.

Protivnik je bio toliko iznenađen da ni izdaleka nije mogao da iskoristi svoju mogućnost u automatskom oružju.

Komandant Stane, pekar po zanimanju, nadmudrio je visokoškolovalane oficire Vermahta.

Posle napornog marša, bataljon je sledećeg dana stigao na Vetrnik.

CEO BATALJON — U ŠKOLI

Zima 1941/42 bila je naročito oštra. Snežne mećave su vejale kao da se nebo otvorilo.

Partizanskim jedinicama u Sloveniji to je posebno teško padalo. Naime, u to vreme je čitava Slovenija bila isprepletena mrežom puteva kojima su neprekidno krstarile dobro obuvane, uhranjene i odlično naoružane neprijateljske kolone. Uz to, protivnik je po Dolenjskoj, Gorenjskoj i Štajerskoj napravio prilično jaka utvrđenja i međusobno ih dobro povezao, tako da je mogao lako intervenisati u svim pravcima.

36

S druge strane, dubok sneg bio je veliki neprijatelj partizana, bolje reći pravi izdajnik, jer gde god bi krenuli — za njima su ostajali vidljivi tragovi.

Zbog toga su se partizanske snage, svedene na manje jedinice, uglavnom zadržavale u logorima. Čak su jedinice koje su imale uslova da prezime, podeljene u manje grupe, a jedan deo boraca, po odobrenju rukovodstva, otišao je svojim kućama.

Franc Rozman Stane bio je u to vreme na dužnosti komandanta Drugog štajerskog bataljona, sastavljenog od Molniške, Stiške i Mokronoške partizanske čete. Bivakovali su u Dolenjskoj, jer uslova da pređu u Štajersku u to vreme nije bilo.

U logoru gde su boravili, Stane je dugo šetao zamišljen. Bilo je sto razloga za zabrinutost. Znao je da prilike za akciju nisu povoljne, ali ni sedenje u logoru i gubljenje vremena nije prihvaćao. Tako je, analizirajući natenane dotadašnje akcije, u kojima je, sem neospornih uspeha, bilo i grešaka, shvatio da njegovim borcima nedostaje

političke širine i znanja, a pogotovu vojničke veštine. Stoga je računao da bi bilo dobro ako bi to zimsko zatišje iskoristili za političko i vojno osposobljavanje partizana, pogotovu starešinskog kadra. Računao je da će kod rukovodstva naići na podršku ove namere.

Za prvu vojno-političku školu, da tako — uslovno — nazovemo komandantov plan, Stane je izabrao bivši logor Molniške čete na Pugledu.

Želeći da o svom planu lično izvesti i Glavni štab, Stane se zaputio u Ljubljano, gde se još nalazilo najviše rukovodstvo slovenačkih partizanskih četa. Tamo je svoj plan detaljno obrazložio komandantu Glavnog štaba Francu Leskošku Luku. Razlozi su bili tako jaki da je komandant Luka gotovo u celini prihvatio Stanetov predlog, tim pre što oštra i duga zima nije pružala realne mogućnosti za rasplamsavanje ustanka.

Na Pugledu je počela da radi svojevrсна i dobro organizovana vojno-politička škola. Radilo se strogo po utvrđenom planu, od jutra do mraka. A kad se, krajem februara, vreme popravilo, Stane je svoje jedinice poveo u borbene akcije, tako da su borci, kako je zapisao Skala, u praksi mogli da pokažu šta su naučili u vojno-političkoj školi. Odlično su polagali ratne ispite, o čemu svedoči i jedan ratni dokument.

Edvard Kardelj Bevc, 29. marta 1942. godine, uputio je drugu Titu izveštaj u kome se, između ostalog, govori i o vojnim i političkim prilikama u Sloveniji. On u izveštaju pominje i komandanta Staneta, čoveka koji se već u prvim bitkama iskazao kao vrstan rukovodilac. U ovom pismu generalnom sekretaru KPJ drug Bevc, između ostalog, piše:

»Ovdašnji partizani su prilično dobro opremljeni. Glavni štab je samo iz Ljubljane uputio 1.500 teških gojzerica, svi su dobro obučeni u kratke dolamice sa rukavicama, obezbeđeni toplim rubljem, imaju rančeve i čebad itd. Gotovo sve čete (sa izuzetkom najnovijih) imaju šatorska krila. Što se ishrane tiče, stvari stoje ovako: hleba gotovo da nemaju, a ostala hrana je dovoljno jaka, tako da izgledaju prilično dobro i ne žale se na glad. Postepeno ih nekako uniformišemo: šinjeli kao što su bili naši, dugačke pantalone kao u austrijskih vojnika, koje se kratkim gležnjaci-
ma stisnu oko cipela. Moral je prilično dobar, ponegde čak odličan. Najbolji je Savinjski odred, sastavljen uglavnom od ljubljanskih radnika i

Štajeraca, koji je sada na italijanskoj strani (misli na zonu koju su okupirali Italijani, — prim. red.), a nameravaju ga uputiti preko Save, gde bi trebao da dobije neki važniji zadatak. Izveli su već krasne akcije, i Italijani i Nemci ih se plaše. Ovih dana su protiv njih operisali Nemci i Italijani, ali su ih dotukli i nekoliko desetina pobili a sami imali dva poginula. Imaju i telefon, i komandant je u stalnoj vezi sa svojim četama (komandant: radnik Stane Rozman). Naši smeraju da taj odred uzmu kao jezgro udarne proleterske brigade. Sada ima oko 300 ljudi, ali za četrnaest dana imaće ih, verovatno, 400 do 500.«

Tako je drug Kardelj, tako reći na samom početku narodnooslobodilačke borbe, upozorio najviše rukovodstvo revolucije na visoke kvalitete komandanta Staneta, čoveka koji se kalio u mnogim borbama i izrastao u vrsnog rukovodioca.

ZAKLETVA NA ORLAKE

Prvi maj 1942. godine.

38 U šumi Orlaki, iznad mestašca Stična na Do lenjskom, sakupila se velika grupa partizana. U pravo im je u poslednje vreme bilo pristiglo dosta novajlija, pa je na redu, za Drugu grupu od reda, bila partizanska zakletva. Ujedno je, eto, i zakletvom valjalo obeležiti Međunarodni praznik rada, Prvi maj. Sve je to stvorilo veselo raspoloženje i izazvalo živost u logoru već od ranih jutarnjih časova.

Novajlije i iskusni borci postrojili su se u vidu potkovice.

— Mirno! Pozdrav! — odjekivalo je šumom.

Pozdrav je bio upućen čoveku koji je prilazio stroju. Pred oko 500 okupljenih boraca stao je omalen čovek ogrnut pelerinom, sa malim lovačkim šeširom — komandant Stane.

Na okupu je bio i ceo štab Druge grupe odreda: Dušan Kveder Tomaž, Peter Stante Skala...

Komesar Tomaž je prvi stao pred borce. Govorio je o velikom radničkom prazniku i svečanom trenutku kad će se partizani zakleti na vernost svojoj otadžbini. I još nešto je kazao: da će tog dana Druga grupa odreda dobiti ratnu zastavu.

Zastava je stigla iz Ljubljane. Doneo ju je borac Tesar, obavijenu oko puške sa nataknutom bajonetom.

Član štaba Skala, nakon govora komesara Tomaža, pročitao je naredbu Glavnog štaba slovenačkih partizanskih četa, u kojoj je, između ostalog, pisalo da Glavni štab, »u vezi sa junačkim držanjem i velikim napretkom Druge grupe odreda odlikuje komandanta Druge grupe odreda, druga Staneta Mlinara, i politkomesara Tomaža Poljanca, za njihov požrtvovani rad na organizaciji i obučavanju Druge grupe odreda — sa posebnim priznanjem i pohvalom;

2. sve komandire i politkomesare Druge grupe odreda, sa svim priznanjem i pohvalom za pomoć u organizovanju Druge grupe odreda i savjesno obavljanje dužnosti u borbi slovenačkog naroda;

3. sve partizane Druge grupe odreda za njihovu hrabrost i junaštvo koje su pokazali u mnogim borbama, naročito one neimenovane junake koji su se u poslednjim borbama poneli herojski protiv neprijatelja, sa posebnim priznanjem i pohvalom;

4. sve pale junake...«

Borci, komandiri, komesari, komandanti i članovi štaba pažljivo su slušali naredbu koju je, povodom Prvog maja, izdao Glavni štab. Nastupio je i najsvečaniji trenutak: komandant Stane je dao znak za razvijanje zastave.

Na crvenoj, zlatnim nitima opšivenoj zastavi pisalo je: **U BOJ ZA SLOBODU!**

Na drugoj strani je bio stih iz Prešernove »Zdravice«: **NAJVEĆ SVETA OTROKOM SLISI SLAVE!**

I zlatom opšivena petokraka zvezda.

Sve oči boraca i starešina bile su uprte u zastavu. I ona je došla kao priznanje za dotadašnje uspehe u borbi protiv neprijatelja. Pod njom će borci jurišati na neprijatelja svoje domovine sa novim žarom.

Pred stroj jedinice ponovo je stao komandant Stane i pod razvijenom zastavom Druge grupe odreda počeo naglas da čita tekst svečane zakletve: »Ja, partizan Oslobodilačke narodne armije slovenačkog naroda... zaklinjem se da ću u borbi za velike oslobodilačke ciljeve... krvlju briniti čast i nepobedivost naše partizanske zastave...«

Pet stotina boraca ponavljalo je, jednu po jednu, reči komandanta Staneta.

Iz pet stotina grla zaorila se, šumama na Orlaki, zakletva partizana da će se boriti za istinske interese svog naroda, da u toj borbi neće štedeti svoje živote sve dok i poslednji neprijateljski vojnik ne bude proteran iz naše zemlje.

Posle svečane zakletve komunisti i skojevci su na Orlaki održali kratak sastanak. Okupljeni su, Centralnom komitetu KP Slovenije uputili pismo sa borbenim pozdravima i čestitkama za radnički praznik Prvi maj ratne 1942. godine.

DRAMA OKO OFICIRSKJE TORBICE

Početak maja 1942. Druga grupa odreda, pod rukovodstvom komandanta Staneta, uskočila je u borbu sa nemačkim policijskim jedinicama. Osam časova neprekidno, Nemci su pokušavali da savladaju brisani prostor — livadu koja je delila njihove položaje od partizanskih. Nije im pošlo za rukom. Mnogi su taj pokušaj da se dočepaju druge strane platili životom.

40

Usred livade, na »ničijoj zemlji«, pao je i nemački oficir. Kraj njega su se videli lepa torbica i nov šmajser. Prateći iz neposredne blizine tok borbe komandant Stane se odjednom trgao i pomislio: u torbici oficira su, verovatno, poverljive karte, važna naređenja, planovi. . .

Uto su i nemački policajci pokušali da se domognu svog poginulog starešine, da ga, mrtvog, izvuku iz položaja. U tome su ih sprečili partizanski puškomitraljesci.

Komandant Stane je pozvao najbližeg borca:

— Idi, puzeći, do Nemca i donesi torbicu i automat!

Mladić je, najpre, probledao, ali nije prigo-varao. Odložio je svoje oružje i krenuo, lagano, prema mestu oko koga su zviždali meci.

Nastavak priče je, u reviji »Borec«, broj 11 iz 1958, Franc Žugel ovako zapisao:

»Svima je zastao dah. Bili smo ubeđeni da ide u sigurnu smrt. I Stane se sav promenio. Naredio je što snažniju vatru i išao od borca do borca podstičući ih da gađaju što brže. Ruke i lice su mu drhtali kao da je dobio visoku temperaturu.

Momak je, livadom, sve brže puzao prema ubijenom Nemcu. Policajci, koji su na drugoj strani dizali glave, morali su se pred našim mecima brzo povući. Još uvek su gađali po livadi, ali njihova zrna su letela visoko iznad naših glava.

Onih nekoliko minuta učinilo mi se kao čitava večnost. Okretao sam glavu u stranu, nenaмерно, da ne bih video telo u pokretu koje će sada ostati mirno usred livade, izrešetano nemačkim kuršumima. I Stane je sve više bio kao na iglama. Glasno je zvao momka da ide brže, te se nemirno šetao iza naših položaja.

Odjednom je momak, usred livade, podvrstnuo. Dopuzao je do oficira, hitro dograbio automat i torbicu i pobedonosno ih podigao.

Svima je laknulo. Gađali smo sve brže i posmatrali momka koji se, crvenih obraza i sav oznojen, vraćao prema nama. Nemci su bili iznenađeni takvom drskošću pa su prestali da gađaju. Kad je dopuzao do naših linija, uspravio se vojnički i predao Stanetu automat i torbicu.

Tada sam prvi put video Staneta da se nasmejao. U znak priznanja pružio je mladiću ruku i potapšao ga po ramenu.

U torbici su nađeni detaljni planovi nemačkih zaseda koje su nas čekale uz Savu. Dovitljivost i odlučnost komandanta Staneta i hrabrost mladića spasli su čitavu grupu. Tada sam prvi put bio svestan odgovornosti koju nosi komandant u vojsci: ili žrtvovati čoveka — ili izgubiti jedinicu. Video sam da Stanetu takva odluka nije bila laka. Ali postupao je kao pravi komandant koji je svestan svoje misije i jasno sagledava svoj cilj«.

41

IZDAJA KRAJ ŠTRAUSOVOG MLINA

U maju 1942. godine Druga grupa odreda se ponovo našla pred zadatkom da krene u Štajersku, što joj je naredio Glavni štab slovenačkih partizanskih četa.

Komandant Stane je, sa štabom, planirao tu akciju. On je stajao pred jedinicom koja je, kako je tih dana navedeno u zvaničnom izveštaju, imala 513 ljudi. A da bi se prešlo u Štajersku, valjalo je savladati demarkacionu liniju koju su

gusto zaposele straže, proći pored nemačkih garnizona u dolini Save, forsirati nemirnu reku, oko koje su neprekidno čučale nemačke zasede...

O maršu Druge grupe odreda prema demarkacionoj liniji i pokušaju proboja, Jože Mekinda Franci, borac te jedinice, u knjizi »Pohod II grupe odredov na Štajersko«, koju je posvetio njenom komandantu Francu Rozmanu Stanetu, zapisao je i sledeće:

»U prvi sumrak krenula je prethodnica. Za njom je pošla grupa odreda preko glavnog puta, mimo Kožlevca, strminom prema vrhu. U blizini italijansko-nemačke granice padine su bile tako okomite da su ih borci jedva savladali. Kolona se pomicala sve sporije, a konjanici su morali ići zaobilazno. Marš se odužio za sat — sat i po, i čitava grupa je tek u 23 časa krenula dalje. Grupa je prešla graničnu liniju a da se to uopšte nije ni primetilo jer nije bilo nikakvih žičanih prepreka ni graničnih stubova. Više kilometara duga kolona otegla se ispod sela Trebeljeva, preko glavne ceste, pored Meketara kod Štrausovog mlina. Tu je zaokrenula sa glavnog puta u dolinu ispod sela Rašica. Upravo se bilo toliko razdanilo da su borci kod Meketara mogli videti pritvorena vrata a iza njih, u polutami, žensku priliku.

42

— Gle, neko nas posmatra! — primeti Karo.

Borac pored njega je samo slegnuo ramenima i krenuo napred. Niko nije ni pomislio da je iza vrata prodana duša koja je jedva čekala da patrola prođe kako bi ona javila Nemcima kuda su partizani krenuli.

U dolini ispod Rašice dat je prvi odmor. Risto je odmah uputio patrolu da pretraži teren i ustanovi da li u blizini ima Nemaca.

Glavnina je jedva izgubila iz vida patrolu kad je žestoko zaštekalo. Borci iz patrola odmah su se snašli. Mitraljezac Matiček je brzo okrenuo cev i prvim rafalom nazbližem Nemcu odvalio nogu. Uprkos iznenađenju, neprijatelj je brzo potražio zaklone i počeo da otvara urnebesnu vatra. Matiček je oborio još jednog Švabu i, ujedno, osetio da mu je nešto ispod oka blesnulo. Ručkom je krenuo preko lica i obrisao krv. Ljutito je dograbio mitraljez da bi se osvetio, ali mu se zamračilo pred očima i noge ga više nisu mogle držati. Na to je Matičekov pomoćnik, As, skočio do druga, dograbio mitraljez i počeo besno

tući po Nemcima. Nije mnogo mario za neprijateljske kuršume koji su sa svih strana zviždali prema njemu. Izenenada je Asov mitraljez začu-
tao. Drugovi su pogledali šta mu se dogodilo. Le-
žao je na zemlji. Neprijatelj mu je iz mitraljeza
razmrskao glavu.

— Juriš! Osvetite svog druga! — povikaše os-
tali članovi patrole i pojuriše prema Nemcima.

Neprijatelj nije očekivao tako iznenadan na-
pad pa se morao povući. Pri tom je ostavio na bo-
jištu jednog poginulog i jednog ranjenog, te dos-
ta oružja, a patrola je zaplenila dve uniforme,
oružje i vojničku torbicu.

Nad krajolikom je ležala izmaglica iz koje je
rosilo. Kada su se oglasili prvi pucnji, grupa je
već bila u koloni. Komandant Stane je odmah iz-
dao naređenje svim bataljonima:

— Na položaje!

Bataljoni se pomakoše na ivicu brda ispod
Rašice. Svaki borac se maskirao grančicama i
lišćem. Tada se izdaleka začulo zujanje koje se
sve više približavalo brdima. Na horizontu se po-
javio jednokrilač koji su borci zvali »roda« ili »po-
stovka«. Čitav sat je kružio, ali, čini se, nije mo-
gao ništa otkriti. Borcima je laknulo. Sve do ta-
da neprijatelj nije upotrebljavao avijaciju. Hoće
li sada probati svim rodovima vojske? Neka sa-
mo proba!

43

U međuvremenu, iz Besničke doline čulo se
zujanje automobila koji su dolazili iz Litije i Lju-
bljane. Dolfe i Razin odoše na ivicu brda da bi
bolje osmotrili Nemce. U blizini sela Štange pri-
metili su neprijatelja kako kopa streljačke za-
klone i rovove. Nemci su se, dakle, pripremali
za ozbiljan sukob i očekivalo se da će pokušati
da napadnu i sa druge strane.

Oko jedan sat posle podne duga kolona Dru-
ge grupe odreda počela se pomicati prema selu
Dolgobrdice. Neometano je prošla naselje i Koš-
ke poljane. Napred je išla prethodnica, a za njom,
livadom, kolona, koja se dobro videla sa Prež-
ganja. Prethodnica je mirno prošla, a kad je na-
išla kolona, po njoj se prosuše rafali teškog mi-
traljeza sa crkvenog tornja u Prežganju. Borci
nisu imali zaklona, ali su srećno prošli preko li-
vade i sedla, gde ih zrna više nisu mogla sustići.
Okolo pola pet po podne grupa se našla na liniji
Tuji grm-Mala Stanga. Zauzeli su položaje što su
nadvišavali dolinu preko koje je morao proći sva-
ko ko bi hteo da ih napadne.

Dok su se borci odmarali, komandant Stane je organizovao odbranu, određivao gde da se postave osmatračnice, gde stražarska mesta. Karo se popeo na visoku jelu i odatle dvogledom osmatrao dolinu. Neko vreme se ništa nije moglo primetiti, mada je dole bručalo kao u kotlu. Uskoro se pokazaše i prvi kamioni, cela kolona — od luksuznih vozila do prikolica. Za dobar sat Karo je izbrojao 120 kamiona, koji su se kretali od Litije prema Trebljevu, dok su osobna kola i prikolice zaustavljeni kod Meketara.

Svi bataljoni se rasporediše u borbene linije. Napred su isturili i ukopali jake zasede. Iako je celo vreme kružilo upozorenje da su u blizini Švabe, neki od boraca su zadremali. Jedno vreme su se organizovali tako da ih je polovina spavala, a polovina bila spremna da odmah otvori vatru ako se pojavi neprijatelj. Komandant i komesari nisu mogli da priušte sebi odmor. Neprekidno su obilazili borce, a naročito predstražu, i upozoravali ih da ne zaspe.

Sve do sutona ništa se nije zbilo. Kada se tama zgusnula, na svim okolnim brdima su zaplamsale vatre. Nemci su zaposeli sve značajnije objekte u desetak naselja. Povezan red vatri izdao je Nemce, upozoravajući partizane da je protivnik sakupio mnoštvo vojnika da bi opkolio partizansku grupu.

44

Specijalne nemačke čete pipkale su noću po šumi, u potrazi za partizanima. Kad je Risto išao od zasede do zasede iznenada je, sudarivši se u mraku s nekim, povikao: »Svinja!« Na njegov uzvik zaštektao je automat. Risto se sudario sa Nemcem koji je naglo pustio rafal. Srećom, nije ga pogodio pa je Risto munjevito odskočio u stranu i odgovorio iz svog teškog pištolja.

Komandant Stane je neprestano razgovarao, savetovao, izdavao naređenja. Nečujno se od kolone odlepila patrola i krenula prema Savi da utvrdi gde bi se moglo najlakše preći preko, i uz put da preseče telefonske žice između Litije i Jevnice.

Negde oko 22 časa u noći od borca do borca je krenuo jedva čujan šapat. Bataljoni se u najvećoj tišini postrojiše, a potom se duga zmijolika kolona spustila prema Dolgoj nogi — Jevnici da bi tamo pregazila Savu. Obe obale bile su posejane stražama. Na levoj obali bili su streljački rovovi i bunker, a na desnoj, drumom Litija — Ljubljana, redovno su krstarile neprijateljske blinde.

Sve je to štab grupe znao, ali nije bilo drugog izbora već probiti se na desnu obalu, obezbediti kolonu sa jakim zasedama i onda se neka-ko prebaciti preko reke.

Borci su se držali jedan drugog, opipavajući rančeve; padali preko jaruga, sudarali se sa drvećem. Kad bi se kolona prekinula, čula se tiha psovka. S vremena na vreme bi se kolona zaustavila da bi čelo potražilo bolji put. U mrkloj noći kolona je neko vreme išla grebenom uporedo sa dolinom i tek kad se izdaleka čuo huk Save, spustila se niže, prema Štangarovom mlinu.

— Ko će preplivati preko? — upitaše po bataljonima. — Potrebna je patrola od deset ljudi!

Iz tame su izranjale kršne siluete. Dobrovoljci su se skidali. Trebalo je da ih vodi Zidar. Među njima je bio i mitraljezac Bobek. Zidar je objašnjavao svojim momcima da moraju preplivati Savu, napasti nemačku stražu kraj skele i Jevnice, a onda postaviti zasedu prema Ljubljani i prema Litiji. Momci su se tiho dogovarali kako da izvrše zadatak. Zidar odredi ko će probuditi skelara da bi se skelom prebacio na drugu stranu i prevezao ostale borce.

Dobrovoljci su bili spremni, potrebna je bila samo još jedna komanda. Bilo je gotovo tri izjutra i vrhovi brda su već počeli lagano da rude. Trebalo je da svi borci, po planu, budu preko reke već pre ponoći, ali se, eto, nije uspelo, a već je počelo i da sviće. Štab grupe je ocenio da bi u takvim okolnostima prelaz preko reke bio suviše rizičan, pa je, nakon savetovanja sa komandantima bataljona, odlučio da se prebacivanje odloži i jedinice vrate na brdo kod Tujeg grma. Tako je kolona, umorna koraka, krenula natrag.

Sat na Prežganju je otkucao šest i trideset, pa petnaest do sedam. Na to je komandant Stane uputio na uzvišenje patrolu od pet boraca koju je vodio Tank, komandir zaštitnog voda štaba grupe, sa zadatkom da osmotri položaj. Patrola je stigla na uzvišenje gde se nalazila gomila greda. Iza greda su spavali Nemci. Patrola je, složno, otvorila vatru iz sveg oružja. Pet Nemaca je tu zauvek ostalo, a patrola se žurno vratila u štab i izvestila o susretu sa neprijateljem.

Nakon te pucnjave nastao je tajac.

Sunce je počelo da prži. Partizani su se povukli oko jedan metar do ivice njive, stavili ran-

čeve pod glavu, prigrlili oružje i pospali. Okolo su postavljene patrole koje su budno osmatrale položaj i čuvalе miran san svojih drugova.

U pola dvanaest na ivici šume se pojavio prvi Nemaц, oberlajtnant, vodeći patrolu sa Janča prema Velikoj Štangi. Na grudima je imao automaт, a rukave od letnje bluze bio je povisoko zasukao. Sav omotan kaiševima bahato je kročio pored hrastića usred njive. Na rastojanju od pet metara sledila ga je patrola od 30 Nemaca. Čvrstim korakom su grabili napred, ne osvrćući se ni levo ni desno, žureći prema šumi.

Na straži je bio mitraljezac Robin. U prvom trenu on nije mogao razaznati ko se to, zapravo, primiće položajima, pa je probudio Jožu, komandira jednog od vodova iz Simonove čete, odnosno Ristinog bataljona. Jože je odmah probudio mitraljesca Ivu i naredio mu: »Ne budi nikog, pucaj onda kad ja otvorim vatru!« Tako su čekali Robin, Jože, Ivo i Simon. Nemački oficir je od njih bio udaljen još samo pet metara, kad je Simon opalio i pogodio ga u grudi. Odmah zatim se prosula prava kiša olovnih zrna, najpre iz mitraljeza, a kasnije, kad su se probudili i ostali borci, još iz pušaka i automata. Mastkov mitraljez je lagano i precizno tražio žrtve. Niko od Nemaca nije imao vremena za odgovor. Trideset jedan je ostao na zemlji, nepomičan zauvek.

Iz obližnjeg žbuna su političки delegat Viktor i Zidar posmatrali nemačkog oficira koji je ležao na samo četiri metra od njih. Iako je neprijateljski mitraljez sa tornja janške crkve besomučno tukao čistinu, oni su se odlučili da krenu do njega. Najpre su mu skinuli oružje. Onda je Zidar, preturajući mu džepove, zapazio da je nešto zašuškalo u rukavu. Odande je izvukao papir na kojem je bio utisnut nemački orao. U međuvremenu stigli su Stane i Tomaž. Tomaža je osobito zanimalo to parče papira. Ispalo je da je to veoma važan dokument.

Plan izložen na tom papiru sadržavao je podatke o položajima nemačkih zaseda i jačini njihove vojske. To je, u stvari, bio plan nemačke vojske za borbu protiv partizana. Komandant Stane i Tomaž pošli su u štab da bi se sa Marokom i Skalom dogovorili o situaciji. Naokolo je u međuvremenu već počelo pucanje. Nemaцima su u pomoć pristigla nova pojačanja sa Janča. Bili su to sve sami esesovci, sa mrtvačkim glavama.

— Gle, izdani smo! — reče Tomaž komandantu Stanetu koji je još studirao nemački plan za napad na partizane.

Stane se zagledao u papir.

Sada je bilo sve jasno. Bili su izdani. Svi su se setili one ženske prilike zavijene u vuneni šal koja je stajala obasjana mesečinom u pritvorenim vratima Meketarove kuće. Stvarno, ubrzo se otkrilo: žena je osmatrala kolonu i brojila borce, a posle brzo javila podatke vezi sa Gestapoom o tome koliko je partizana prošlo pored njihove kuće i kako su naoružani.

U nemačkom planu je bila naznačena svaka pojedinost: kolona ima 513 ljudi; ucrtan je pravac kojim se ona kretala i mesto gde smeru da savlada Savu. U planu su bili precizno ucrtani i položaji nemačkih zasada. U izveštaju uz plan bilo je naznačeno da su alarmirane nemačke jedinice na Gorenjskom i u Štajerskoj i Koruškoj, i da će neprijatelj stići sa svih strana da bi stegao u klešta »banditsku grupu«.

Namrštena čela, Stane se, zagledao preda se, premeštajući pikavac iz jednog u drugi ugao usta i, kroz stisnute usnice, procedio:

— Samo još malo sačekajte, fricevi! Daćemo vam vetra!

47

Borbe na Jančama trajale su nekoliko dana. Stanetovi bataljoni su se žestoko borili i porazili nemačku policijsku jedinicu. Prema podacima civila, koje su Nemci angažovali da bi pokupili mrtve i ranjene, govorilo se da je u tim borbama ubijeno oko 400 njihovih vojnika, što je, verovatno, preterano. Bilo je dosta i ranjenih, od kojih su mnogi, prilikom transportovanja, podlegli ranama. Partizani su, međutim, imali svega sedam poginulih. Tome je, svakako, doprinela i taktika komandanta Staneta, koji je vešto vodio svoje jedinice i majstorski postavljao zamke neprijatelju, ali, isto tako, pravovremeno izmicao udarima jačih policijskih snaga. Računajući da će Nemci i dalje očekivati prelazak partizana preko Save, kao što je i bilo, pa će, u skladu s takvom pretpostavkom, i koncentrisati svoje snage — komandant Stane je odlučio da krene drugim pravcem, da se probije natrag, prema Dolenjskoj. Nemačke jedinice su već sutradan mogle ustanoviti samo toliko da na Jančama partizana više nema, što znači da su i ovog puta — udarili u

prazno. Upravo tada su Stanetovi bataljoni već jurišali na italijanskog okupatora po valovitim brežuljcima Dolenjske.«

TRIGLAVKA — POKLON DRUGARICI MARJETKI

Drugarica Olga Kastelic je u prvoj godini rata bila mlada devojka. Radila je u Hrastniku, rudarskom kraju blizu Trbovlja, i bila aktivista Osvobodilne fronte.

U maju 1942. godine, preko drugova, doznala je da je otkrivena i da joj Nemci pripremaju hapšenje. Po dogovoru sa ilegalcima prešla je u šumu, da bi tamo dobila nove zadatke. Kasnije se našla u Prvoj koruškoj četi. Tada je, u toj četi, čula i za komandanta Staneta.

O Stanetu su se, u narodu i među štajerskim partizanima, već ispredale legende, mada je on, sa svojim borcima, podalje ratovao. Onda je došao dan kad je komandant Stane došao i k njima. O tome je Olga Kastelic, u partizanima poznata pod imenom Marjetka, u knjizi »Slovenke u narodnoosvobodilnem boju« zapisala i ovo:

48

»Uskoro za Lenartovom grupom u Korušku je došao i dugo očekivani komandant Franc Rozman Stane. Kad smo tražili da dođe, nismo mnogo verovali da će zaista i doći. Došao je 28. marta sa svojom zaštitnom jedinicom, osmoricom dobro naoružanih i hrabrih mladića...

Stane, koji je neprekidno premeštao cigaretu po usnama, šaljivo me pogleda i reče:

— Gle, izgovorismo samo tvoje ime kod kuća i već su nas uputili ovamo. Ti si, dakle, ta čuvena koruška Marjetka!

Poklonio mi je svoju kapu — triglavku sa štitnikom, zbog koje su mi bili svi zavidni...

... U logoru na Zdovčevom vrhu, u Zgornjoj Koprivni, komandant Stane je reorganizovao koruške jedinice. Formiran je Prvi koruški bataljon sa dve čete. Komandant bataljona je bio Franc Pasterk Lenart, njegov pomoćnik Lojz Vresk, komesar bataljona Boris Čizmek Bor, njegov pomoćnik Milan Mrzel Mile. Meni su tom prilikom pred strojem, poklonili simpatični kratki konjički karabin »mauzericu«, sa urezanom reči »Mar-

jetki«. Tu pušku sam nosila sve do svog odlaska iz Koruške, u jesen 1944. Sve druge puške su, naime, za mene bile suviše velike. Postala sam politički delegat prvog voda prve čete.

Štab bataljona i komandant Stane dugo su se kasnije dogovarali sa domaćinom Petrom Tomazinom Skalom iz Mežica. Proučavali su koju bi akciju preduzeli. Konačno je pala odluka. U noći između 3. i 4. aprila pošli smo u napad na Mežicu. Napad je vodio komandant Stane koji je s nama pošao u akciju...«

KOMANDANTOVA RANA

Komandant Franc Rozman Stane je vrlo često bio u prvoj borbenoj liniji, tamo gde je njegova podrška borcima bila najpotrebnija, gde je ličnim primerom valjalo pokazati kako treba tući neprijatelja i dokazati da su partizanski komandanti ljudi iz naroda, deo tog naroda, kojima je dopala ta čast da vode jedinice kroz okršaje. Svakako, nije voleo da posmatra borbu sa strane, zaklonjen na nekom sigurnom mestu, u pozadini.

A oni koji su bili u prvim borbenim redovima, često su bili izloženi neprijateljevim zrnima. Od njih se ni komandant Stane nije mogao zakloniti. Tako je u više navrata bio ranjen.

49

Partizanski lekar dr Bogdan Brecelj više puta je imao prilike da se susretne sa komandantom Stanetom. U sećanju mu je naročito ostao trenutak previjanja rane komandanta Staneta koju je zadobio u jednoj borbi 1943. godine. O tome dr Brecelj priča:

»U rano proleće 1943. jedinice IV operative zone u Štajerskoj vodile su teške borbe sa Nemcima, pa je veliki broj ranjenika često trebalo transportovati na Dolenjsku, sve do Roga, gde je, na području Sedmog korpusa, bila organizovana hirurška pomoć i duže lečenje u skrovitim bolnicama. Među ranjenicima je bio i njihov komandant Franc Rozman Stane. O njemu se nadaleko pričalo da uvek juriša na čelu svojih jedinica i da je uvek prvi u borbi. Njegovo ime partizani su izgovarali sa osobitim poštovanjem, za njim su kretali u napad sa velikim poverenjem i verom u pobedu, bio je za njih simbol hrabrosti i neustrašivosti.

Kad sam ga ugledao sa zavijenim ramenom i desnom rukom u zavoјima, izmorenog bolovima usled dugog transporta, napola obučenog u nemačku voјničku bluzu, u meni je izazvao više samilosti nego oduševljenja. Njegova vanјština me u neku ruku razočarala, jer doslovno ništa na njemu nije ličilo na predstavu koju je čovek, na osnovu priča što je čuo, stvorio u sebi o »legendarnom junaku«, zaista ovenčanom slavom, poštovanjem i ljubavlju. Drug Stane je malo govorio i nada sve bio jednostavan čovek. Iznenađio me svojom skromnošću i ljudskom topline, a ujedno je njegov pogled, onako prodoran, nedvosmisleno govorio da je odlučan i nepopustljiv. Na usnama mu se retko javio osmeh, za nj kao da nije bilo mesta i vremena usled neprekidnog premeštanja cigarete iz jednog ugla usana u drugi, gotovo povazan.

50 Posle uklanjanja zrna iz Stanetova ramena lečenje je dobro napredovalo, ali je više nedelja morao da nosi ruku na šini koju su ranjenici nazivali 'avion'. Posećivao sam ga u roškoј bolnici »Jelenbreg«, kuda je nakon operacije premešten, i tu sam imao prilike da ga поблиže upoznam. Zbog dugotrajne imobilizacije, razgibavanje ramena je s početka bilo veoma bolno i sporo je napredovalo. Ipak, on je sve podnosio strpljivo i bez prigovora. Ležaj u baraci ustupio je drugom ranjeniku i povukao se u »pristrešek«, kako smo nazivali otvorene nastrešnice kraj bolesničkih baraka, gde su bili rezervni ležajevi za prekobrojne ranjenike. Uvek bi me dočekao na po puta do nastrešnice i pokazivao uspešan rezultat razgibavanja poslednjih dana. Konačno je došao dan oproštaja; stisnuo mi je ruku rekavši:

— Održao si reč kad si mi, pred operaciju, obećao da ću još moći da gađam desnom rukom...«

Ovi susreti doktora Brecelja sa komandantom Stanetom, na njegovu žalost nisu bili i poslednji. On će, naime, imati tešku dužnost da operiše komandanta Staneta i jednom kasnije, u prilici kad mu pomoći više neće biti.

DUBOKI LJUDSKI TRAGOVI

Komandanta Staneta borci su neobično cenili ne samo zbog toga što je odlično rukovodio ljudima i vešto vodio jedinice iz borbe u borbu već

Komandant Stane (u sredini) sa članovima Glavnog štaba NOV i PO Slovenije (slevo): Boris Krajger, Jaka Avšič, general Rozman, Viktor Avbelj i Dušan Kveder

i zato što je bio i lično izuzetno hrabar. Borci su ga voleli zbog njegove neposrednosti i srdačnosti, načina kojim je pristupao ljudima. Za nje je svaki borac, pre svega, bio čovek, ličnost sa svojim karakterom, vrlinama i manama. Svakom novajliji on je pristupao srdačno i otvoreno, prijateljski. Interesovao se kako su stigli do jedinice, raspitivao se o situaciji na terenu i drugim problemima. Kad god je osetio da je nekome potrebna njegova pomoć, komandant Stane bi mu je pružao nesebično. Neretko, iako poznat kao strastven pušač, sa borcima je delio i poslednji »pikavac«.

Jože Peskar Fric, u reviji »Borec«, pisao je o prvom susretu sa komandantom Stanetom:

52 »Stane je bio malog rasta, mršav, ali lepog stasa koji je još više naglašavala uniforma. Gledao nas je pritvorenih očiju i sa očiglednim zanimanjem slušao novosti sa terena. Najviše ga je zanimalo kako se osećaju i ponašaju Italijani nakon akcije koju su partizani izveli prethodne noći na objekte na pruži između Radohove Vasi i Šentlovrenca, te kako na tu akciju gledaju stanovnici okolnih sela. U ustima je imao gotovo dogorelu cigaretu koju je vešto premeštao s jedne na drugu stranu usana. Novostima koje smo doneli veoma se obradovao. Stajao je raskoračen, sa rukama u džepovima; bio je bez opasača i sa dva raskopčana dugmeta. Još i danas ga vidim takvog i uvek će mi ta slika ostati u sećanju.

Kad je Druga grupa odreda pošla iz Dolenjske na marš u Štajersku, preko Notranjske i Gorenjske, upoznao sam ga još bolje. Bio je s nama na svim marševima i akcijama, u svim borbama. Ne sećam se da sam ga ikad video na spavanju. Kad god sam noću stajao na straži, gotovo uvek sam gledao Staneta u šatoru — kako džepnom lampom osvetljava neke papire i karte ispred sebe ili razgovara sa komesarom Tomažom. Mnogo puta sam ih video kako, sedeći na panju, razgovaraju dok su borci spavali. I prilikom marševanja, kad smo se mi, borci, odmarali, Stane nikada ne bi seo. Jednostavno, išao je duž kolone, razgovarao sa borcima, hrabrio ih i bodrio. Kad smo prolazili krajevima gde su nas vrebale opasnosti, Stane je obično bio na čelu kolone, raspořádívao odande patrole, slao izviđačke grupe. Uvek je znao, bolje reći osećao, otkuda nam prete najveće opasnosti. Realno je cenio moć protivnika i znao da unapred proceni kako će se sukob

završiti. Uvek je bio s nama na položajima, učio nas kako da potražimo i zauzmemo zaklon. Uvek nas je ubeđivao da se veština svakog borca u ratovanju sastoji u tome da se dobro sakrije i sigurno skloni pred neprijateljem i njegovim zrnom, ali da, u isto vreme, sam dobro vidi, uspešno gađa i sigurno pogađa protivnika.

Stane je cenio ličnost i život svakog borca. Kada smo prolazili kroz teško prohodne predele, on nije uvek bio na čelu kolone, već tamo gde je bilo najopasnije. Brinuo je da se neko ne oklizne kad smo prolazili preko prepreka. Sam je pomagao mnogima, naročito kad bi primetio da neko mučno savlađuje teškoće.

Ukratko, bio je neumoran, i o tome smo u partizanima mnogo puta razgovarali. Čudili smo se odakle mu toliko volje i energije, tim pre što se to, sudeći po Stanetovoj spoljašnosti, nikada ne bi moglo ni naslutiti.

Kad je Druga grupa odreda stigla na Štajersku, rasporedila se po četama, tako reći, po čitavoj Štajerskoj i Koruškoj, Komandant Stane opet nije znao za odmor. Išao je od čete do čete, od bataljona do bataljona. Nebrojeno puta prošao je čitavu Štajersku i Korušku, uzduž i popreko, pregazio reke i potoke. Gde god bi stigao, davao je uputstva za rad, podsticao borce na borbu, ulivao im veru u pobedu. Svuda za njim ostajao je, kao dubok trag, njegov snažan borbeni duh. . .«

53

U VIŠNJU GORU, PO HRANU

Petog juna 1942. godine štab Druge grupe odreda uputio je Glavnom štabu sledeći izveštaj:

»... Prošle noći Šiškov bataljon je zauzeo Višnju Goru. Zaplenili smo 17.000 kg hrane, papir iz opštine, novac i drugo iz pošte i škole, opremu za oficire. Ošišali smo tri uličarke. Sledećeg jutra su Italijani, prilikom potere, upali u dve naše zasede. Danas su pokušali opkoliti zasedu kod Zagradca.

Nekih 15 Italijana je poginulo. Mi nemamo gubitaka. . .«

Bio je to šturi vojnički izveštaj pisan u štabu druga Staneta. A priča o toj akciji, zanimljivoj i drsko izvedenoj, svojevrsno je svedočenje o tome kako su partizani dolazili do hrane.

Suha krajina je siromašan kraj. Njeni stanovnici su listom bili za partizanski pokret i pomagali ga koliko je to bilo u njihovoj moći. Ali hrane je nedostajalo i za njih a pogotovo za ishranu velike vojske u dužem periodu. Istina, ono malo što su imali, najčešće bi prepolovili, ali posle toga, obično, nikome nije ostajalo ništa.

Posle kraćeg razmišljanja i savetovanja sa drugovima i terenskim radnicima, komandant Stane je odlučio: po hranu treba ići tamo gde je ima najviše — u italijanski garnizon, jednostavno, tamo gde su bila skladišta. Dakle: drskom akcijom, sa unapred pripremljenim ljudima upasti u garnizon, pokupiti hranu i vratiti se na slobodnu teritoriju. I — nahraniti narod i sebe. Druge nije bilo.

Za cilj ove »akcije snabdevanja« izabrana je Višnja Gora, stara varošica na pruži Ljubljana — Novo Mesto. Tu su Italijani imali rejonsko skladište hrane, koje je čuvala posada smeštena u baraci kraj železničke stanice. Posada, doduše, nije bila naročito brojna, valjda i zbog toga što se oslanjala na obližnji belogardistički garnizon i posade oko Višnje Gore, kao i na prugu kojom su stalno krstarili oklopni vozovi. Italijani su, moglo bi se reći, bili čak i bezbrižni.

54 Komandant Stane je smislio kako da im poremeti mir. . .

Za ovu akciju mobilisano je i okolno stanovništvo. Čudna se neka vojska okupila u dolini Krke. Čuđenje je bilo tim veće što čak ni partizani nisu znali o čemu je, zapravo, reč. Tajnost je, u svakom slučaju, bila neophodna. Ona je uvek, kako je govorio komandant Stane, obezbeđivala pola akcije.

Šiškovi bataljon je dobio zadatak da upadne u Višnju Goru i postavi zasedu prema železničkoj stanici, kako bi onemogućio posadu da pokuša da interveniše. Intendanti i štab bataljona ostali su u varošici, kraj skladišta hrane.

Od sekretara opštinske uprave zatraženi su ključevi od skladišta. Ovaj nije mogao ništa drugo i — ključ se našao u rukama partizana. Kuriri su mogli pozvati kolonu zaprežnih vozila.

Partizani i seljaci, ozarena lica, do dugo u noć tovarili su hranu, puneći do vrha zaprežna vozila. I kako bi koja kola bila natovarena, kretala su, pod zaštitom partizana, u noć. Prema Suhoj krajini, slobodnoj teritoriji.

Posao je vodio komesar Tomaž. Njega je ovamo uputio komandant Stane, zaokupljen novim zadacima, i pripremanjem pohoda prema Štajerskoj.

Sve do zore tovarena su kola koja su zatim odmicala prema slobodnim partizanskim šumama, puna dragocenog tereta.

Italijani su se trgli tek ujutro, kada su se usudili da izađu iz barake. Počela su saslušavanja, ispitivanje meštana. Niko od njih ništa nije znao, sem što je sada video što i Italijani — da su skladišta potpuno prazna. Partizana takođe nigde nije bilo, mada ih je, koji časak ranije, bilo, tako reći, svuda, jer su jedinice na sve strane obezbeđivale utovar i osiguravale akciju od eventualnog iznenađenja. A kad je sve bilo gotovo, svili su se u kolonu i otišli na slobodnu teritoriju.

Italijanska komanda naredila je poteru za »drskim lopovima i banditima«. Iz garnizona u okolini Višnje Gore krenule su »poterne kolone« prema slobodnoj teritoriji.

Šiškov bataljon se već nalazio na redovnoj obuci — što je u Stanetovim jedinicama bila stalna praksa — kad su osmatrači javili da dolaze Italijani. Teorija je začas zamenjena praktičnom, ratnom obukom.

55

Oglasili su se puškomitraljezi, odjeknule bombe. Italijani su se morali naglo povući, ostavljajući za sobom poginule.

Kolona Italijana koja je prodirala i od Žumberka, doživela je sličnu sudbinu — Pavijanova četa ju je naterala u bekstvo.

Hranu koju su zaplenili partizani su smestili u tajna skladišta i podelili jedinicama, a jedan deo podelili stanovništvu. Kuvari Druge grupe odreda bili su prezadovoljni, jer to su bili ratni dani u kojima su svojim borbama, kao nikad do tada, mogli podeliti po pola kilograma toplog, belog hleba.

Komandant Stane je takođe bio zadovoljan. Akcija je izvedena upravo onako kako je bilo planirano, a njome je neprijatelju zadat još jedan ozbiljan udarac, pri čemu je i oduzimanje hrane slabilo njegovu moć. Moral partizana je, razume se, značajno ojačao, veze sa narodom su se produbile.

JURIŠI SA POHODA U ŠTAJERSKU

Glavni štab NOV i PO Slovenije postavio je Drugoj grupi odreda odgovoran zadatak — da se probije u Štajersku i tamo rasplamsa narodnooslobodilački rat. Ona će taj zadatak, uprkos velikim teškoćama i mnogim nedaćama, u potpunosti izvršiti, doduše, tek u trećem pohodu, kada je borcima pošlo za rukom da se, pod teškim višemesečnim borbama, preko Dolenjske, Notranjske i Gorenjske, probiju u Štajersku.

O toj akciji štab Druge grupe odreda poslao je Glavnom štabu izveštaj u kojem se, između ostalog, kaže:

56 »Nakon što su delovi II grupe odreda odbili prvu italijansku ofanzivu na oslobođenu teritoriju kod Stične, gde je u šestodnevним borbama ubijeno oko 400 Italijana, neki naši delovi su krenuli prema Gorenjskoj, kao pojačanje partizanskim četama na slovenačkoj teritoriji okupiranoj od Nemačke. Na dugom putu preko Dolenjske, Notranjske, stare Italije, Gorenjske, bivše Austrijske Koruške i Štajerske, usred snažne nemačke ofanzive protiv partizana, usred neprestanih napada i teških odbrambenih borbi, problema sa ishranom i fizičkih napora — naši delovi su pokazali primere otpornosti, samoodricanja i požrtvovnosti, i tako ispisali stranice o najtežim borbama u istoriji II grupe odreda. Kuda god su se kretali naši delovi, oni su među okupatorom širili strah od uništenja, odnosno među našim poniženim narodom jačali veru u našu pobedu, produbljivali poverenje u nas.

Na tom maršu imali smo oko 25 borbi sa neprijateljem, u kojima je ubijeno 47 Italijana i 180 Nemaca...

● 26. juna naši delovi su napali voz između stanica Verd—Borovnica i spasli transport od 310 interniraca: ubijeno 15 Italijana.

● 1. jula Italijani koncentrišu velik broj četa u Polhograjskim Dolomitima i napadaju naše delove: u dva sukoba kod Horjula ubijeno 32 Italijana.

● 3. jula Nemci su objedinili sve raspoložive snage kako bi sprečili naš prelazak preko granice. Čitavu noć i naredni dan vođene su ogorčene borbe sa nemačkim zasedama. Broj nemačkih žrtava je nepoznat.

● 14. jula veliki pokušaj opkoljavanja na Gabrškoj gori, nad Poljanskom dolinom. Ubijenih

oko 30 Nemaca. U isto vreme drugi naši delovi su napali nemački garnizon u Lučnama, gde je sukob trajao 14 časova. U Lučnama bilo 300 Nemaca. Broj žrtava nije poznat. Samo u jednom automobilu ubijeno 3 nemačka oficira, vozač i komesar. Napad na Lučne znatno olakšao vođenje borbe na Gabrškoj gori.

● 17. i 22. jula srušen i zaprečen vojnički put na Blegošu...«

U izveštaju se redaju nove akcije, brojne. mahom uspešno vođene i završene. Odredi i čete su stalno bili u napadu. I ništa ih na tom pohodu nije moglo slomiti, mada je problema i teškoća bilo bezbroj. Stoga za mladog čitaoca navodimo samo još nekoliko pojedinosti iz izveštaja o većim sukobima na tom pohodu:

● 10. avgusta SS-transport, jačine oko 15.000 vojnika namenjen za ojačanje snaga Vermahta na istočnom frontu, izveo je masovni napad na partizansku Jelovicu. Postavljeno je bilo oko 150 zaseda. Naše čete vešto su izbegle sukobe sa nadmoćnijim protivnikom...

● 15. avgusta, prilikom prelaska reke Kokre, naši delovi su izveli silovite juriše na nemačke zasede i uspeali da se dohvate druge obale.

● 20. avgusta jače nemačke snage napale su naše delove kod Železne Kaple u Koruškoj i loše završile: 6 Nemaca, među kojima i jedan oficir, ubijeni, zaplenjen teški mitraljez sa 20 ređenika, 7 pušaka, 10.000 metaka i važna dokumenta...«

U izveštaju se navodi da je Druga grupa odreda, »izvršavajući naređenje, 20. juna krenula na pohod sa četiri bataljona«, dok je na položaju kod Stične, prema naredbi Glavnog štaba, ostao samo jedan bataljon. Na pohod je krenuo 541 borac, sa 431 puškom, 25 puškomitraljeza, 2 teška mitraljeza, 49 pištolja, 345 bombe, minobacačem itd.

Izveštaj svedoči i o tome kako je na ovom pohodu izvršen i napad na voz. »Dobili smo zadatak da srušimo prugu. Razrušiti neki vijadukt ili most bilo nam je nemoguće jer nismo imali eksploziva. Raskopavanje pruge lopatama takođe je bilo neizvodljivo pošto je kraj nenaseljen pa nismo imali mogućnosti da mobilišemo radnu snagu, a za naše ljudstvo takođe nismo mogli obezbediti alat. Uostalom, praksa kod Stične pokazala nam je da se štete od takvih akcija oprave za dva-tri dana...«

Odlučili smo se da napadnemo teretni voz, zaustavimo ga pred Verdom i onda, pod punom parom, pustimo na Borovnički vijadukt, koji bi se tom prilikom, prema mišljenju stručnjaka, morao srušiti. Akcija je pripremljena do pojedinosti. Pošto za napad nisu bile potrebne jače snage od bataljona, za tu akciju odredili smo Drugi bataljon, a sa ostalima krenuli na položaje Dolomitskog odreda. Izvršenje ove akcije poverili smo komandantu Maroku...

Slučaj je hteo da smo umesto teretnog zaustavili putnički voz sa političkim internircima, koje smo potom uputili prema Kočevskom. Zadržali smo samo petoricu, kao borce. Pošto je u kompoziciji bilo svega nekoliko vagona, nismo ih pustili na vijadukt, budući da, po našoj oceni, ne bi bilo predviđenog efekta. Pošto su uz prugu, na svakih 100 do 200 m, bile barake sa po 30 Italijana, istovremeno smo izveli napad na dve takve barake, dok smo prema ostalima postavili zasede. Vod teških mitraljeza dejstvovao je po položajima artiljerije u Borovnici. Jedan vod je napao stanicu Verd.

58 Akcija nije uspela prema prvobitnoj zamisli, ali je, ipak, imala moralni efekat. Pošto tih dana nije bilo moguće ponoviti napad, a sa pohodom, inače, nismo smeli odugovlačiti, otišli smo dalje. Prilikom napada i juriša na blindirana kola izgubili smo jednog druga.

Prelazak preko pruge, zbog gustih straža, bio je veoma težak. Tom prilikom su Prvi i Drugi bataljon bili odbijeni, pa su drugog dana morali silom preko pruge. Zbog gustog rasporeda straža i tragova koje je nemoguće bilo zatajiti, teško je bilo da ostanemo neprimećeni. Kad smo stigli na područje Dolomitskog odreda, Italijani su već znali za naš dolazak. Počeli su hajku protiv nas. Bili smo prinuđeni da odmah uputimo čete na položaje. Došlo je do dva sukoba srednje jačine na Vrzdanci kod Horjula i kod Sv. Jošta, gde je poginulo oko 30 Italijana. Mi smo imali nekoliko ranjenih...

Pošto su stigli vođići iz Gorenjske, odmah smo krenuli preko granice, u četiri uporedne kolone. Zbog borbi koje smo imali prethodnog dana, Nemci su na granici koncentrisali velik broj vojnika (oko 2.000). Još te večeri je oko 80 kamiona prevezlo prema granici vojsku i teško naoružanje, dovodeći ih upravo tamo gde je Druga

grupa htela da u toku noći pređe graničnu liniju. Na svim putevima, prelazima, obroncima i visovima, danju i noću, bile su postavljene zasede. Tako su nas i na prvom planinskom vencu čekale zasede. Čitava granica se, tako reći, zapalila od pucnjave iz pušaka i mitraljeza, od eksplozija mina. Pokušali smo s probojem. Drugi bataljon je uspeo da se kroz tri nemačka položaja probije, ali je pred četvrtim — odbijen. Noć je bila tamna, veze otežane, niko nije poznavao teren, naši vođići su se prestrašili i zbunili. Tri bataljona morala su se povući preko granice, samo je Prvom bataljonu uspeo da se noću probije do položaja Poljanskog bataljona. Bataljoni su se prilikom povlačenja odmah sukobili s Italijanima. Treći bataljon, koji nije uspeo da pređe granicu, upleo se u borbu u okruženju, u kojoj je palo oko 20 Nemaca (kod Sv. Tri kralja). Konačno su, silom, uspeli da se izvuku, ali su se i oni sudarili sa Italijanima. Svakodnevnom promenom mesta logorovanja i izbegavanjem sukoba s Italijanima, koji su prema nama koncentrisali veliki broj jedinica i tragali za nama po svim putevima, brdima i šumama — nastojali smo da sačuvamo snage za proboj. Izbegavali smo sukobe da ne bismo, angažovanjem u njima, odugovlačili sa prelaskom preko granice.

59

Posredstvom aktivista sa terena pratili smo kretanje Nemaca uz granicu i, nakon nekoliko dana, utvrdili nove mogućnosti za prelazak. Dva naša bataljona, sa štabom grupe odreda, krenula su novim pravcem preko granice i bez sukoba s neprijateljem stigla na cilj...«

O pohodu Druge grupe odreda na Štajersku napisani su čitavi tomovi. Prema tome, ovde bi se mogli ređati događaji i borbe, sukobi i natčovečanski naponi, sve što je podneto da bi se došlo na cilj, u Štajersku. No ostanimo pri tome da su borci na tom pohodu, kako se to vidi i iz navedenog dela izveštaja Stanetovog štaba, pokazali izuzetnu hrabrost i požrtvovnost. Izdržali su do kraja, mada u Štajersku nije stigla cela grupa odreda, već je deo snaga bio prisiljen da se vrati u Dolenjsku i tamo nastavi borbu. Za ovo naše kazivanje najznačajnije je to da je, kroz sve te višemesečne borbe i sukobe, ove jedinice NOV Slovenije vešto i zlački vodio iskusni komandant Stane. S njim i uz njega ni za jednog borca, i pored sve složenosti situacije, nije bilo nepremostivih teškoća.

Komandant Stane je sa svojim borcima jurišao, s njima gladovao, radovao se uspesima, tugovao nad gubicima saboraca. I nikad pred borcima nije kukumavčio zbog, na izgled, bezizlaznih situacija, ali nije ni ulepšavao situaciju u kojoj bi se našli. Naprotiv, bio je dosledan u svom stavu:

— Borci treba da znaju istinu. Znaju li je, imaće poverenja u nas koji ih vodimo.

Na tom dugom i napornom, legendarnom pohodu Druge grupe odreda u Štajersku, drugovi Stane, Tomaž, Skala, Marok, Simon i drugi vojnici i politički rukovodioci, kao i bezmalo svaki borac, obavljali su specifičnu revolucionarnu misiju. Naime, svuda oko njih i iza njih ostajala je legenda o novoj armiji, narodnoj vojsci, partizanima, svuda se rađala nova nada u pobeđu, u bolju sutrašnjicu. I ne samo da su komandant Stane i drugovi visoko nosili zastavu revolucije i slobode već su među slovenačkim narodom širili borbenu duhu komunista, što je bilo utoliko značajnije što je ovaj narod tada teško trpeo pod nemačkom i italijanskom čizmom.

Hitlerova propaganda je, istina, u prvim mesecima ustaničkih borbi u Sloveniji imala efekta, ali je u proleće i leto 1942. počela brzo da gubi tlo pod nogama. Nemci su se iz petnih žila upinjali da, preko štampe i razglasnih uređaja, dokažu kako je partizanska vojska na slovenačkom tlu zauvek uništena, dok su sada Stanetovi borci to na delu opovrgavali. A legenda o drugu Stanetu — pekarskom pomoćniku iz Zgornjih Pirniča, kapetanu Španske republikanske vojske i sada sjajnom partizanskom komandantu i pravom drugu boraca i naroda — širila se i bez štampe, bez radija, razglasnih uređaja i drugih glasnogovornika. Ona je odjekivala poput grmljavine snežne lavine od Kamniških planina, talasala se dolinom Save, širila šumama i obroncima planina.

O Stanetu, legendarnom partizanskom vođi, čulo se sve do Trsta.

Dolenjska je pevala pesme o drugu Stanetu, jednostavnom čoveku i borcu, komandantu koji je jurišao među svojim lavovima, kako je nazivao svoje borce, čučao pokraj puta, u žbunju, sa svojim odredima, dok su, samo na pet metara od njega, prolazile nemačke policijske jedinice. Upravo takav je bio i na tom pohodu u Štajersku. Zato što je bio takav, on je u svakoj borbi i na tom pohodu, iako onako omalen, bar za glavu

nadvisio školovane Hitlerove komandante, i svoje odrede pobedonosno doveo na cilj. U Štajersku, za koju je Hitler 17. aprila 1941. prilikom posete Mariboru, naredio svojim generalima da je učine »više nemačkom i od samog Trećeg Rajha«. Stane se vratio da to, sa jedinicama mlade revolucionarne vojske, kojima je rukovodio, i sa narodom — onemogućiti.

MEĐU POHORSKIM PARTIZANIMA

Komandant Stane se posebno zanimao za prilike u kojima su se borili štajerski partizani. Štoga, kad god bi mu se ukazala prilika, zaputio bi se među borce koji su se borili u doista teškim uslovima.

Početkom novembra 1942. komandant Stane, sa svojim saradnicima, stigao je u Pohorski bataljon. U razgovorima je ukazivao na najvažnije zadatke, što je ovim drugovima pomoglo da tu jedinicu učvrste.

Drugi put Stane je u Pohorski bataljon došao već početkom narednog meseca. Tom prilikom je došlo i do teških borbi ovog bataljona sa Nemcima, u kojima je učestvovao i komandant Stane. O tome je France Filipič, u knjizi »Pohorski bataljon«, zapisao:

»Okolo bataljonskog logora besnela je borba sa sve većim snagama. Trebalo je izdržati da se nosioci ranjenog Tomaža dovoljno udalje, a onda na juriš, u proboj. Onda je, stvarno, odjeknula komanda za juriš.

Bojište se pomaklo prema istoku. Nemački obruč se razvukao, ali nije popuštao.

Ponovo su jurnuli borci, ali se opet nisu mogli probiti. Položaj je bivao sve teži. Poginuo je komandir voda Tine, pao je partizan Gojko, koji je preko Koruške, sa Kranjcem, došao u Štajersku, teško je ranjen i mitraljezac Marjan. Opet na juriš! Hoće li Švabe ponovo odbiti juriš?

Ali kakva je to komanda što se iznenada začu iza neprijateljevih leđa? Čiji su to pucnji što iz dubine šume i iznenada počese da tuku Nemce u leđa? Pa to je bio komandant Stane koji se vraćao sa mislinjske strane. Čuo se njegov glas iz šume: 'Goga, Stane ovde, juriš!'

Stane je svoje borce za napad tako raspoređio da je izgledalo da napada mnogo veća jedinica, mada su tu bili samo njegovi pratioci.«

Među članovima Stanetove pratnje tada je bio i Jože Mekinda Franci, član štabne patrola. Te borbe Mekinda se ovako seća:

»Četa se borila već oko pola sata, a mi smo tek tada začuli pucjavu. Vraćali smo se u bataljon. Kad Stane začu pucjavu, pojurismo prema mestu sa koga se ona oglašavala. Utvrdili smo da je logor napadnut...

Primetismo u desetak santimetara debelom snegu tragove nemačkih cipela i pasa koje su Nemci vodili sa sobom. Već su zviždali meci iznad naših glava. Kad stigismo na nekih 40 m iza leđa nemačkih položaja, Stane je započeo da gađa iz svog parabeluma. Nemci videvši da su napadnuti s leđa i, s velikom bukom, povukoše se. I mi smo se, sa Stanetom, odmakli dalje, jer drugovi u bataljonu nisu znali da smo napali Nemce u leđa pa bi mogli otvoriti vatru po nama... Kasnije je komandant Stane, kad smo ispričali kakvu je hrabrost pokazao i u toj borbi, postao na Pohorju još poznatiji i veći junak...«

62 Komandant Stane je u Štajerskoj, među stanovništvom i sa borcima, predano radio i vojnički i politički. Rukovodio je i sa komandama partizanskih četa i štabovima bataljona planirao akcije i odlazio u borbe, a u predahu, sa svojom pratnjom i stanovništvom, razgovarao o snazi partizanskog pokreta, o ciljevima svenarodnog oslobodilačkog rata. Ljudi su ga s pažnjom slušali, u većini primali k srcu to što govori i, koliko su mogli, sledili ga u borbi za to štajersko i opšte-ljudsko lepše sutra.

PEH KUVARA POLHA

Komandant Stane je nastojao da, kad god se za to ukaže prilika, bude s borcima. S početka dok su jedinice bile manje, gotovo da nije bilo borca kojeg nije lično poznao, a kasnije, kad je komandovao i najkrupnijim jedinicama, to je bio slučaj sa prištapskim delovima, sa komandnim kadrom. Sa svakim bi popričao: o rodnom domu, roditeljima, devojci, sklonostima. I kad god bi zašao među znance, pozvao bi ih po imenu, pozdravljao se s njima.

Deo njegove brige za ljude ogledao se i u dru-govanju sa pozadinskim jedinicama. Osobito je dobro poznao kuvare i intendante; raspitivao

se o njihovim teškoćama, brinuo o tome kako da se pripremi što bolja hrana za borce.

Uopšte, borci su za njega uvek bili najpreči. Tako je naređivao i zahtevao Stane. U njegovom štabu, na primer, nije se pripremala posebna hrana za štab, a posebna za borce. Jelo se iz istog kazana.

Neosporno, i to je uticalo da su ga borci neobično cenili i voleli.

Jednom je Stane, na Kremenjaku, dok je još bio komandant Druge grupe odreda, po običaju, navratio do kuvara Polha i upitao ga:

— Šta će biti dobrog, Polh?

Polh je prećutao odgovor i nastavio da posluje oko kazana.

— Vidim — nastavi komandant — imaš nešto puno posla danas?

— Pridite, tovariš komandant! — pozvao ga je kuvar Polh.

Komandant je prišao, pomirisao.

Iz jednog kazana zamirisale su — palačinke!

— Hm! To je zaista veliko iznenađenje čak i za partizane — reče komandant i široko se nasmeja.

I kuvar i komandant bili su zadovoljni.

U to pored njih naiđe pomoćnik kuvara, neki nov momak, dozlaboga trapav i spor. Bili su mu to prvi dani u partizanima, pa mu se još gledalo kroz prste. Ipak, ovog puta je prevršio. Dogodi se nezgoda. Noseći drva, mladić je zapeo nogom za kazan i testo za palačinke se rasu po travi.

Kuvar, iznenađen i besan, pojuri kutlačom nesrećnog pomoćnika. A Stane zastade, osmotri tu kuvarsku jurnjavu, pa će, smejući se:

— Pusti to, Polh! To bi se i tebi i meni moglo dogoditi...

Polh je prestao da juri nesprenjakovića i trapavka, ali mu nije ostao dužan: uskoro ga je poterao iz kuhinje. Na to se Stane, kad je čuo, nasmejao od sveg srca, mada nije baš odobravao da mu kuvar vodi »personalnu politiku«.

ČOVEK IZ NARODA

Franc Rozman Stane bio je čovek iz naroda. Izrastao je među težacima. Drugovao sa seljacima i šegrtima. Dobro je te ljude poznavao, za njihovo lepše sutra se bez prestanka borio.

Njegovi saborci se sećaju onih retkih trenuta kada je imao vremena da gdekad mašta o slobodi, o danima za koje je bio ubeđen da će doneti lepši život njegovom narodu.

U retkim trenucima predavanja tom razmišljanju o sutrašnjici, onoj ljudskoj, Stane je bio jednostavan. Maštao je kako će jednog dana, u slobodi, otvoriti modernu pekaru, iz koje će se u osvit zore širiti onaj opojni miris vrućeg hleba, dočekivati i razveseljavati ranoraniocce.

Onako skroman, nije se zanosio, nije razmišljao o tome kako da se domogne visokog položaja. Naprotiv. I najodgovornije zadatke kojih se prihvatao predano je obavljao, smatrajući ih delom svojih dužnosti prema domovini. Izvršavao je, kako je gdekad znao da naglasi, zadatke koje mu je poverila Partija.

Njegovi saradnici pričaju da u svojoj jednostavnosti, iako komandant, nije voleo mnogo da priča.

— Govori su za političke komesare! — objašnjavao bi.

64 Nije bio komesar, nije voleo da govori, i eto razloga što se retko kad našao u ulozi zvaničnog govornika. S druge strane, voleo je da mu upravo komesari stvari objašnjavaju jednostavno, dokumentovano, kako bi se brzo shvatile, naučile.

— Drugovi, borcima valja objašnjavati tako da vas brzo i lako shvate i razumeju. Bez naročitog teoretisanja, suvoparnih reči, inače — odbićemo ih od nas, od borbe.

Kad god se za to ukazala prilika, i sam je učio. Slušao bi, kažu njegovi najbliži saradnici, pažljivo predavača, znatiželjno gutao sve što je moglo da mu proširi vidike, obogati njegovo znanje.

Jednom zgodom, na oslobođenoj teritoriji, slikari i propagatori ispisivali su parole za miting. Na tim parolama bili su ispisani poruke i ciljevi revolucije, zadaci boraca NOV, pozivan je narod da pomaže svoju vojsku i narodnooslobodilački pokret. Kad su posao završili, drugovi su sve to pokazali komandantu Stanetu. On je pažljivo zagledao svaku parolu, čitao natpis, a onda se obratio drugovima:

— Dobro ste ovo uradili, momci! Samo, mislim, da se sve to može kazati mnogo jednostavnije. Bojim se da ove strane reči obični ljudi neće razumeti. A oni treba da shvate suštinu revolucije, da znaju zašto se borimo i šta to za sve

nas znači... Vidite, u španskoj borbi su drugovi takođe primenjivali plakate da bi pozivali i podsticali narod za borbu, ali su bili toliko jednostavno sročeni da ih je svaki radnik lako i brzo shvatio. Nikome nisu bile potrebne škole da bi razumeo poruke...

I propagatori su promenili parole, učinivši ih jednostavnijim, shvatljivijim.

Iako Stane nije voleo da drži javne govore, s narodom bi uvek dugo i prisno razgovarao. Okupili bi se seljaci i domaćice oko njega, a on bi im objašnjavao ciljeve naše borbe. Govorio je, obično, stojeći i vrpoljeći se, sa obaveznom cigaretom u uglu usana, tako jednostavno da ga je, zaista, svako mogao razumeti. Narod je komandanta Staneta zavoleo. Zbog hrabrosti i junaštva, zbog ljudskog odnosa prema borcima.

O njemu su Dolenjskom i Štajerskom veoma rano, već početkom 1942, počele da se šire legende. I svakim danom ranijoj priči narod bi ponešto dodao. I Staneta je maltene svako već poznao, bar iz tih priča i legendi koje su prenošene od usta do usta.

Neprijatelj je o legendarnom komandantu takođe mnogo znao, pre svega, po njegovim delima. Italijani bi, doznajući da jedinice vodi komandant Stane, izbegavali sukob, jer su unapred znali da neće dobro proći.

65

Gde god bi se pojavila Druga grupa odreda, stanovništvo bi počelo da živi punijim političkim životom. Štab, s komandantom Stanetom na čelu, znao je da se pobrine za narod, učini mu život lepšim, otvori perspektivu borbe, ukaže na puteve kojima će se stići do konačne pobeде. Tome su značajno doprinosile uvek ofanzivne akcije boraca Druge grupe odreda, koji nisu poznavali poraz. Jer, ako su na jednom kraju Stanetovi borci morali da se povuku, još žešće bi se tukli na drugom kraju.

Po ustaljenom voznom redu, kad stignu Stanetove jedinice, počinjalo bi organizovanje izbora za organe narodne vlasti, pripremanje mitinga i priredaba. Komesari su držali predavanja. U pauzama, između dve akcije ili između časova obuke, partizanske jedinice su priskakale u pomoć stanovništvu: sakupljale seno, pomagale u žetvi i u drugim seljačkim poslovima. Lekari iz jedinica gotovo svu pažnju bi usredsredili na pružanje pomoći stanovništvu. Gdekad bi i intendanti sta-

novništvu siromašnih predela pružali pomoć u hrani. Soli, šećera i drugih potrepština bilo je malo, ali su bratski deljeni.

— Mi i na taj način dobijamo bitku — govorio bi Stane. — Narod treba da zna da se borimo za njega. Zato naši odnosi s narodom moraju biti krajnje dobri. Ljudi u nas moraju imati poverenja. Oni su naša pozadina i dok je narod uz nas, ništa nam neće biti teško. Pobićemo upravo zato što je narod s nama.

Stane se veoma ljutio kad bi čuo da se neki partizan prema stanovništvu nije poneo onako kako bi trebalo, bolje reći, to bi ga jako zabolelo. Budući da je Stane, stvarno, bio čovek iz naroda, drugačije nije ni moglo biti.

UNIFORMA ZA KOMANDANTA

Iz poslednjih dana komandovanja grupom odreda ostale su dve anegdote o komandantu Stanetu.

66 Franc Leskošek Luka, kao komandant Glavnog štaba slovenačkih partizanskih četa, naručio je da mu se u okupiranoj Ljubljani, od poslatog štofa, sašije nova uniforma. Razume se, poslao je i svoje mere. Sašivena uniforma je stigla u štab najbliže partizanske jedinice, u logor Druge grupe odreda kod Podlipoglava. Na omotu paketa su bile ispisane samo dve reči: »Drugu komandantu«.

Komandant Druge grupe odreda u to vreme je bio Franc Rozman Stane. On je otvorio paket i ugledao novu uniformu. Obradovan, raširio je bluzu i pantalone i prineo ih uza se. U trenutku je shvatio da to nije za njega, onako malenog, pa je uzdahnuo:

— Eh, šta li misle Ljubljanci: da partizanski komandanti moraju biti neke ljudeske?!

Uniforma odmah stiže krojaču — da se, po meri, smanji za komandanta Staneta.

Koji dan kasnije, čim je u logor Druge grupe odreda stigao Luka, komandant Glavnog štaba, odmah je upitao da li je iz Ljubljane stigla nekakva uniforma. Na to se svi zgledaše, a komandant Stane pokaza svoju novu uniformu. Drug Luka ga odmeri, zagleda uniformu, i utvrdi da je to isti štof što ga je on poslao u Ljubljanu. Ne shvatajući šta je Stane uradio, samo procedi:

— Da li je moguće da u Ljubljani misle da sam u partizanima već toliko oslabio?

Druga zgoda je sa Dobrovlja, u Savinjskoj dolini.

Komandant Stane posmatra partizanskog lekara kako skida košulju, pa ga upita:

— Šta ti je, doktore?

— Tražim vaše! — odsečno mu odgovori lekar.

— Eh, vaše tražiš! — nasmeja se komandant Stane. — Vaše zaista ne treba tražiti, njih ima svuda dovoljno!

PUTEVIMA VODA KAŽNJENIH

Često je i Stanetovim partizanima ponestalo namirnica. Istina, intendanti i terenski radnici su se upinjali iz petnih žila da za borce obezbede hranu, ali je to ponekad bilo nemoguće. Često su zato porcije bile i poluprazne. S druge strane, među partizanima je bilo mladića koji bi sve živo pojeli, što nije bilo ništa neobično, jer su bili u godinama kad je hrana čoveku najpotrebnija, a i naponi kojima su se izlagali često su bili izuzetno teški.

Jednom prilikom, negde u Notranjskoj, Druga grupa odreda našla se u dosta složenoj situaciji upravo kad je reč o ishrani. Borci, istina, nisu negodovali, ali su se pojedinci, pa i čitave jedinice, sami »snalazili«. Tako je i jedan od vodova, Zidarov, došao do hrane na nedozvoljen način. 67

O tome su komandanta Staneta obavestili politički radnici sa terena, a kao dokazno sredstvo, doneli su i pismo koje su Zidarovi borci dali, kao potvrdu, domaćinima — kako bi došli do hrane. Komandantu Stanetu je bilo teško zbog očiglednog prestupa njegovih boraca. Kad je 13 boraca ovog voda dovedeno u logor Druge grupe odreda, po Stanetovom naređenju im je oduzeto oružje i još su stavljeni pod stražu.

Uveče, kad se uveliko spustio mrak, razoružani borci su pozvani u stroj. Pred stojem su bili komandant Stane, komesar Tomaž i pomoćnik komandanta Skala.

— Osuđeni ste na smrt! — bez uvijanja je rekao komandant Stane. — Takva je odluka doneta na osnovu prikupljenih izveštaja i saslušanja.

Nastao je tajac. A onda je komandant, gledajući pravo u oči borcima, nastavio:

— Zapravo, na smrt su osuđeni samo komandir Zidar i politički delegat Viktor, ali ću, na svoju odgovornost, pomilovati Zidara i Viktora, samo zato što su se u svim dosadašnjim borbama pokazali kao odlični borci!

Borci ću ćutati, kao i članovi štaba. Komandant Stane je prišao Zidaru i saopštio mu:

— Odsad više nisi komandir voda već komandir kažnjeničkog voda!

— A ti, Viktor — obratio se političkom delegatu — odsad si politički delegat kažnjeničkog voda! A vi — obratio se borcima — vi ste samostalan kažnjenički vod koji će, samo akcijama i borbom, moći da spere sa sebe tu ljagu i izbriše tešku kaznu. Voljno!

Borci su ćutke pokupili oružje. Vod je krenuo za ostalim bataljonima.

Od tada je »kažnjenički vod« izvršavao najteže zadatke.

Upućivan je na mesta gde je bilo najopasnije. Jurišao je na najutvrđenije bunkere.

Uskoro se »kažnjenički vod« proćuo, postao je najborbeniji deo Druge grupe odreda, nije znao za strah i neuspehe.

Jednoga dana komandant Stane je saopštio borcima kažnjene jedinice:

68 — Drugovi, oprali ste ljagu koja vas je tištala. Dokazali ste da ste, zaista, primerni i hrabri borci. Više niste samostalni kažnjenički vod već samostalni jurišni vod Druge grupe odreda!

Kao u tolikim prilikama ranije, borci su i ovu odluku svog komandanta srdaćno pozdravili — aplauzom i borbenim poklićima.

Jurišni vod je nakon toga postao još borbenija jedinica.

KOMANDANT GLAVNOG ŠTABA SLOVENIJE

Trinaestog jula 1943. godine formirane su prve partizanske divizije u Sloveniji — XIV i XV divizija NOV i PO Jugoslavije. Odobrenje za njihovo formiranje dao je Vrhovni štab.

Istog dana usvojena je odluka o formiranju Glavnog štaba NOV i PO Slovenije. Za komandanta Glavnog štaba postavljen je Franc Rozman Stane, za političkog komesara Boris Krajger, za načelnika štaba Milovan Šaranović; pomoćnik političkog komesara postao je Ivan Kavčič Nande,

a pomoćnik komandanta Jaka Ašić. Od tog dana je komandant Stane vodio mladu partizansku vojsku Slovenije, dobivši i čin generala revolucionarne Titove vojske.

Njegovi borci, pogotovu oni s kojima je u toku narodnooslobodilačkog rata sarađivao, naročito članovi Glavnog štaba, kažu da je Stane bio izuzetan vojnik i darovit komandant, čovek koji je umeo da povede partizane za sobom.

Na žalost, Stane nije voleo papire, pa za sobom, za razliku od mnogih komandanata i drugih vojnih rukovodilaca, nije ostavio mnogo pisanih radova, rasprava, što bi danas pomoglo u detaljnijem osvetljavanju njegovog lika kao komandanta, u sagledavanju njegovog vojničkog i komandantskog talenta.

Zato su nam ostale reči njegovih najbližih saradnika — da bar donekle osvetle Franca Rozmana kao komandanta Glavnog štaba.

Viktor Avbelj Rudi susreo se sa Stanetom neposredno pošto je postao komandant Glavnog štaba. On o tome kaže:

»Formiranjem divizija slovenačko političko i vojno rukovodstvo je, očito, želelo da, s obzirom na ondašnje vojno-političke prilike, adekvatnije organizuje partizansku vojsku. Sem većih i za manevarsko ratovanje sposobnijih vojnih jedinica, tome su trebale da doprinesu i kadrovske promene u rukovodstvu Narodnooslobodilačke vojske Slovenije. Pri tom su trojica članova novog vojnog rukovodstva došla iz operativnih jedinica. Stane je doneo bogata iskustva iz ratovanja u Štajerskoj; Milovan se veoma dobro iskazao kao komandant Prve operativne zone, a Nande je bio provereni partijski radnik, koji je već do tada pokazao puno smisla za rukovođenje političkim radom u partizanskim jedinicama.

Realizovanje te nove strategije i taktike partizanskog ratovanja u Sloveniji povereno je neposredno vojnom rukovodstvu, s komandantom Stanetom na čelu. Taj novi način ratovanja važiće sve do kraja rata. Formirane su nove brigade, divizije i korpusi. Stanetovo ime je, u stvari, u čvrstoj vezi s razvojem i delovanjem slovenačkih oslobodilačkih divizija. Čini se da je upravo takva organizovanost vojske veoma odgovarala i njegovim ličnim sklonostima i mogućnostima...

Stane je bio pravi komandant! Davao je inicijative za rad štaba, a još više predloge za pripremanje, vođenje i usklađivanje vojnih operaci-

ja. Sećam se da nije bilo uobičajenog jutarnjeg sastanka štaba a da Stane ne bi počeo razgovor o prilikama na pojedinim područjima u nas, u Sloveniji, ili na svetskim ratištima. Za praćenje tih događaja u nas i u svetu na zid je okačio odgovarajuće karte; na njima je приметnim znaci-
ma bilo obeleženo trenutno stanje, a i svakodne-
vne promene. Veoma bi ga pogodili porazi i neus-
pesi, a kad su bile u pitanju pobede, radovao se
i veselio kao niko iz štaba.

70 Nije preterano tvrditi da se Stane saživio u štabu; sem toga, veoma dobro je poznavao celo-
kupnu vojno-političku situaciju u nas i u svetu,
ali je, pre svega, redovno pratio problematiku
slovenačkih partizanskih vojnih jedinica. Često je
obilazio partizanske jedinice i njihove štabove,
razgovarao i dogovarao se u pogledu njihovih voj-
nih akcija. U slučaju većih akcija, neprimetno je
proveravao da li su dovoljno spremni. Govorio
je uvek veoma jednostavno i jasno — kad je pi-
tao, ocenjivao ili komandovao. Nikada nisam mo-
gao primetiti da je povisio ton, mada su pojedin-
ci katkad i to zaslužili. Zbog njegovog mirnog na-
stupa još pažljivije su ga slušali. Nisam primeći-
voa da je bio suviše pogođen time ako njegove
reči ne bi naišle na odziv. Tada bi svoj stav ili
još više argumentovao ili bi ga, pod pritiskom su-
protnih argumenata, promenio ili povukao...«

»Stane je malo pričao« — seća se legendar-
nog komandanta drug Mitja Ribičič Ciril — »ali
je, kao komandant, bio odlučan. Nije bio govor-
nik i nije voleo fraze, pogotovo ne obećanja da
će ubuduće, samo od sebe, sve biti lakše i lepše.
Poraz španske revolucije, koja nije mogla zaust-
aviti pobedonosni marš fašističkih armija, teško
je i za ceo život bolno doživeo. Tamo je i upoznao
fašizam i njegovu vojničku rušilačku silu. Znao
je za kolebanja i posustajanja ljudi, a posebno
je poznavao istoriju svog, malog slovenačkog na-
roda, koga su stolicima ubeđivali da je sluga,
da je narod bez države i vojničkih tradicija, osim
u seljačkim bunama. Bio je radni čovek, sa neko-
liko razreda osnovne škole, ne mnogo načitan, ali
ipak razborit i, naročito, dobar poznavalac druš-
tvenih prilika u svom narodu. Ponikao je iz sa-
mog naroda, postao član napredne, revolucionar-
ne avangarde i jedan od organizatora oružane bor-
be u raskomadanoj Sloveniji. Želje za pobedu i
slobodu morale su se, najpre, osloniti na snagu
vlastitog naroda. U te snage naroda Stane je imao

bezgranično poverenje, ali je i znao da mase treba razviti i osvestiti ih da se bore, da prevladaju kolebanja i dosta rasprostranjeno verovanje da treba da čekamo na nekog drugog koji će nam doneti slobodu«.

»Stane je«, kako se seća drug Ribičič, koji je imao prilike da se s njim u toku rata više puta sretne i sarađuje, »imao izrazito razvijen smisao za stvarnost, za činjenice, za odnose vojnih snaga, za napad ili povlačenje. Unapred je procenio namere neprijatelja, i predvideo najbolje mesto za svaku jedinicu, čak za svakog borca, svaku pušku, mitraljesko gnezdo. Svojim postupcima i ponašanjem bio je rođeni komandant, unosio je samosvest u svakog borca. Komandant Stane nije nikada bio u naoko sigurnim skloništima — da bi odatle komandovao svojim jedinicama. Bio je uvek među borcima u prvim borbenim linijama, tamo gde je bilo najteže, najznačajnije za razrešavanje borbe. U pet takvih borbi bio sam pored njega, a u dve od njih bio je i sam ranjen. Uspešima se nikada nije opio, ali su na njega jako uticali neuspesi i partizanske žrtve«.

»Svoju strategiju i taktiku Stane je zasnivao na ideološkim osnovama Komunističke partije i Osvobodilne fronte« — piše u svojim uspomena-ma Jaka Avšič, koji je takođe bio jedan od bliskih saradnika komandanta Staneta u Glavnom štabu NOV i PO Slovenije. »Valjalo je razlikovati fašiste-naciste od običnih mobilisanih vojnika u regularnoj armiji. Akcijama treba psihološki uticati na okupatorske vojnike. Treba organizovati teren da bi bio osposobljen da pomaže vojsci, jer je dobra organizacija već tradicija u Sloveniji. Treba uništiti domaće izdajnike koji pomažu okupatorskoj vojsci. Agitacijama i propagandom treba obrazlagati narodu neprijateljsku okupaciju da bi se proširila osnova opštenarodnog ustanka. Uvesti treba i potpunu konspiraciju vlastitih aktivnosti. Posvuda treba organizovati obaveštavanje o neprijateljevim oružanim snagama...«

To su, dakle, bila polazišta za rad kojih se Franc Rozman Stane, kao komandant Glavnog štaba Slovenije, pridržavao i koja je, ne birokratski već na delu, tražio i od svojih saradnika, na koje je Stane ostavio nezaboravan utisak. Nije to bilo golo, vojničko poštovanje pretpostavljenog starešine i komandanta. Nije to bilo ni laskanje ni ulagivanje. Stane je, kažu njegovi saborci, svo-

jom neposrednošću, toplinom i jednostavnošću plenio, osvajao, vezao za sebe.

U kritičnim trenucima brzo je odlučivao. Kad je bilo najteže, kad nije imao prilike da konsultuje saradnike, odluku bi donosio sam, svestan odgovornosti. Kažu da je tada donosio najbolju odluku.

Po prirodi je, kažu, bio rođen za ulogu koju mu je namenila istorija i poverila Partija: da vodi partizansku vojsku Slovenije, da je čini sve efikasnijom i ubojitijom, sve pokretljivijom i obučenijom, sposobnom da udari tamo gde se neprijatelj najmanje nada, i to brzo i energično, ali i da se, isto tako, brzo povuče — da bi ponovo, sa još većom žestinom, udarila na drugom mestu.

Porazi i neuspesi, koji su bili neminovni, teško su mu padali. Kažu da je iskreno žalio za svakim poginulim borcem. I kad god je izgledalo da akcija neće uspeti, da će žrtve biti suviše velike, a rezultati mršavi, odustao bi od namere, pokušavajući na drugom mestu, u izmenjenim okolnostima.

72 Kažu: nije voleo mnogo da priča; nije voleo da piše; teško ga je bilo naterati da napiše izveštaj. To je prepuštao onima koji su u tome bili veštiji. Još mu je teže padalo ako bi morao da govori javno, sa govornice, pred ljudima, pred narodom. Za to, kazao bi, ima sposobnijih i umešnijih; za to su komesari.

Ali kad je trebalo govoriti sa običnim ljudima, domaćinima, seljacima, onako nevezano uz cigaretu, ne mereći težinu svake reči, Stane je bio vatreni propagator i govornik. Objašnjavao bi, dokazivao ne dajući nikada prazna obećanja kako će sloboda stići sutra, da je pobjeda na pragu. Znao je da borba nije laka i da se valja boriti, u tu borbu upregnuti svu snagu i sve umenje naroda na koji je sve polagao. Često je govorio da bez naroda nema opstanka partizanskoj vojsci, da je narod njihova pozadina, obaveštajna služba, uzdanica. Ali da bi ceo narod takav bio, trebalo je mnogo politički raditi. Stoga bi svaki zastoj, predah na maršu, odmor, iskoristio za svojevrsan politički rad. U tome je Stane bio vrlo energičan, zbog toga je bio neobično poštovan.

Ante Novak je takođe često imao prilike da se susretne i sarađuje sa komandantom Stanetom. I evo šta je između ostalog zapisao:

»Odluku rukovodstva da se za komandanta Glavnog štaba postavi legendarni komandant Stane mnogi poštujemo kao jednu od najboljih, jednu od kadrovskih odluka koja je najviše odgovarala u narodnooslobodilačkom ratu. Bilo je to vreme najvećeg poleta partizanske vojske, ali i vreme kad se u krilu partizanstva rađao i razvijao nov tip vojske sa sve izrazitijom odlikama redovne armije u pravom smislu te reči...

To prerastanje partizanstva u redovnu vojsku, revolucionarnu vojsku posebnog tipa, zahtevalo je velika iskustva, poznavanje jednog i drugog oblika vođenja borbe, ujedno instinkt partizana i vojnika redovne vojske. Tražilo je osmišljenu kombinatoriku partizanske strategije i taktike sa strategijom i taktikom redovne vojske, od partizanske diverzije, zaseda, munjevitih napada i izvlačenja, do frontalnih napada svim rodovima vojske. Još više: zahtevalo je postepeno likvidiranje »partizanštine«, pre svega, prevelike samostalnosti i nepovezanosti pojedinih partizanskih jedinica, samovolje u odlučivanju i vojnički nedovoljno jake discipline u vertikalnoj povezanosti komandi.

Ko bi bio za takve zadatke primerniji od komandanta Staneta, španskog borca i partizana, svuda prisutnog komandanta, prvog u jurišu i na čelu proboja kroz neprijateljeve redove te poslednjeg pri povlačenju?! Istiniti komandant-borac i drug među drugovima. Svoj autoritet nije gradio na svojim funkcijama, komandama i direktivama, već svojim drugarstvom, inventivnošću, ličnim primerom.

Naređenju komandanta Staneta, nije bilo pogovora, kažu. »Ako je tako naredio komandant Stane, onda je tako!« — govorilo se.

I ljudi borci koji katkad nisu baš do kraja shvatili pojedino naređenje — krenuli bi za Stanetom, po njegovim zapovestima. Takav autoritet se nije mogao graditi na činu, naređenju, položaju. Tako baš, tako, kažu Stanetovi drugovi i saborci, bilo je u Štajerskoj, kad je bio komandant bataljona, i onda kad je, kao komandant Glavnog štaba, zapovedao divizijama.

Tone Marinček, jedan od saradnika komandanta Staneta, u svojim uspomename je zapisao:

»I kao komandant Glavnog štaba ostao je običan vojnik revolucije, dobar drug koji je uži-

vao u neposrednim kontaktima sa borcima. Kancelarijske poslove nije 'mirisao', svaki slobodan trenutak iskoristio je da skokne do brigada, ali se tamo nije zadržavao u štabu, već je sedeo među borcima, popuštao s njima cigaretu i popričao kao jednak sa jednakima. Naročito je uživao u razgovoru sa mladim, hrabrim i u borbi drskim puškomitraljescima, prema kojima se odnosio kao stariji, brižni brat«.

74 Komandant Franc Rozman Stane više od godinu dana stajao je na čelu Glavnog štaba NOV i PO Slovenije. Rukovođenje operacijama, njihovo usklađivanje i izgrađivanje u hodu, nije bilo lako. Prilike u Sloveniji za vođenje borbi bile su specifične. Teritorija je bila podeljena u više operativnih zona, okupator je u raznim krajevima takođe različito nastupao, pa se prema tome morala odrediti i taktika i strategija ratovanja. Isprepletanost saobraćajnicama takođe je nalagala specifične postupke. Dakle, pred štabom koji je razvio postepeno sve one delove koje jedna moderna vojska treba da ima, od pozadinskih organa do obaveštajnih i dobro organizovanih veza, stajali su veoma složeni zadaci za koje u dotadašnjim vojničkim pravilima nije bilo rešenja. Ona su se morala graditi i tražiti, uzimajući u obzir sve ono što je na to uticalo ili moglo uticati.

I u tome se komandant Stane snašao, pokazao nesumnjiv vojnički talenat. Mnoga tadašnja rešenja su i danas, u uslovima opštenarodne odbrane, ne samo poučna već i upotrebljiva i korisna.

Stanetovi saradnici i savremenici pričaju da se on koristio i predlozima i rešenjima pojedinih resora u svom štabu. Svaki predlog bi pažljivo saslušao, nastojao da ga shvati do kraja. Ako su bili dovoljno ubedljivi, rado ih je i prihvatao. Ali kad je bilo reči o dalekosežnijim rešenjima i odlukama, Stane se gotovo redovno savetovao i sa političkim rukovodstvom, Borisom Kidričem, Edvardom Kardeljem, Borisom Krajgerom, Ivanom Mačekom, Francem Leskošekom.

Prilike u Sloveniji, kad je reč o vođenju operacija, bile su, dakle, veoma složene. Ali se on i s njima, kako to piše Stanetov bliski saradnik u Glavnom štabu Lado Ambrožič Novljan, veoma uspešno nosio. Otuda i sve veći uspesi koje su

beležile slovenačke jedinice mlade revolucionarne vojske.

Takav je, dakle, bio legendarni komandant Stane: jednostavan i neposredan, prislan i uvek spreman da sa borcima popriča i popuši cigaretu.

Ovih nekoliko redaka sigurno nije dovoljno da bi se u celini osvetlio lik komandanta Glavnog štaba NOV i PO Slovenije. Ali, vojnim teoretičarima ostaje da iz njegovog obimnog komandantskog rada izdvoje ono što je najvrednije i što je trajno, ono što je dao našoj najnovijoj istoriji. Sigurno ni toga nije malo, ali će ovih nekoliko redaka, bar za ovu priliku, mladom čitaocu biti dovoljna i ova potvrda da je narodnooslobodilačka vojska, kao i njeni komandanti, izrasla iz naroda, spremnog da se bori za svoju slobodu — do konačne pobeđe.

JURIŠ NA STAMPETOV MOST

Početkom jeseni 1944. godine saveznički avioni su u više navrata pokušavali da bombardovanjem sruše borovnički vijadukt na pruzi Ljubljana — Trst, ali nisu imali vidnijeg uspeha.

75

Taj objekat je za Nemce inače bio od naročito značaja, jer su tom prugom transportovali svoje trupe i snabdevali ratnim materijalom i hranom jedinice u Primorju i u Italiji. Ceneći značaj te pruge, Nemci su je, sa belogardistima i drugim slugama, dobro obezbeđivali.

U Glavnom štabu NOV i PO Slovenije dugo se razmišljalo o tome šta s tim objektom uraditi da bi se onesposobio za saobraćaj. Za to vreme Saveznicima ni dalje nije polazilo za rukom da ga sruše bombardovanjem. Inače, taj most, poznat i pod imenom Štampetov most, ležao je u kotlini tako da je lako branjen, a Nemci su ga, uz to, obezbeđivali jakom protivavionskom artiljerijom. Ipak, komandant Glavnog štaba, Franc Rozman Stane, odlučio je da se izvrši napad i da se most bez odugovlačenja sruši. Time će se preseći jedna od žila kucavica i neprijatelju zadati ozbiljan udarac, što će, posredno, veoma mnogo doprineti i dejstvu savezničkih armija u Italiji.

Početkom septembra komandant Stane je u Glavni štab pozvao komandanta Osamnaeste di-

vizije, Staneta Semiča Dakija i ukratko mu saopštio zadatak:

— Sa štabom korpusa sam se, Daki, dogovorio da sa jedinicama pođeš na rušenje Štampetovog mosta. Znam da je divizija, posle napornih borbi, iscrpljena, ali zadatak je neodložan, tebi i jedinicama pod tvojom komandom verujemo...

Sa Dakijem, legendarnim partizanskim komandantom i proslavljenim junakom mnogih bitaka, Stane se brzo sporazumeo. Dogovoreno je da će se tačan datum napada odrediti naknadno, kad se utvrdi da je prilika za to najpovoljnija. Još je odlučeno da će za tačan datum i početak napada znati samo njih dvojica, Daki i Rozman.

Daki je preuzeo obavezu da izvrši izviđanje i predloži najpovoljniju priliku za napad.

Nakon detaljnih izviđanja, odlučeno je da se napad izvrši 28. septembra u 17,00 časova.

76 U napad je krenula cela Osamnaesta divizija, sa 4.000 boraca. Daki je odlučio da rušenje izvede 10. brigada, dok je u rezervi ostavio jurišni bataljon divizije. Deveta brigada je postavila zasedu prema Vrhniki i Logatecu. Odande je uskoro, posle toga, stiglo obaveštenje da je na putu primećena povećana nemačka kolona, koja se, zbog neutvrđenih razloga, trenutno zaustavila.

Komandant Daki nije odustao od rušenja mosta, zaključivši: ako Nemcima koji čuvaju most stiže pomoć, onda sa rušenjem valja poželeti. Naredio je da jedinice krenu u juriš.

Usledio je silovit napad na most, obezbeđen bunkerima i bodljikavom žicom, dok su u širem pojasu oko mosta i bunkera neprekidno krstarile neprijateljeve patrole. Sa jednom od tih patrola sukobile su se Dakijeve jedinice.

Kako je protivnik osetio da je u tom nametnutom sudaru slabiji, naglo se povlačio prema bunkerima. Na njegovim »leđima«, kako se to vojnički kaže, napredovali su proslavljeni partizanski bataljoni.

Dakijeve jedinice su, međutim, snažnu vatru otvorile tek kad su bile pred bunkerima. Napad je bio tako silovit i iznenađan da se protivnik nije ni snašao. Uskoro su komandanti 10. brigade i jurišnog bataljona raportirali Dakiju:

— Most je naš!

U akciju su stupili mineri. Pošto je branilac bio razbijen i uništen, valjalo je okončati delo, ali je zbog blizine nemačke kolone bilo veoma malo vremena.

Uskoro je stigao podatak da nemačka kolona, o kojoj je štab divizije obavešten pred sam napad na most, povećanom brzinom ide prema Ljubljani: (kasnije je utvrđeno da su u tim kamionima Nemci transportovali zarobljenike, prebacujući ih u nove logore).

Napad na most je trajao jedva dvadesetak minuta. Za jedan sat i most je odleteo u vazduh. Zadatak je bio u potpunosti izvršen.

Divizija komandanta Dakija uništila je stotinak neprijateljskih vojnika, a ostatak je bez oružja pobeo šumom prema Vrhniki. Napadač je imao 41 ranjenog borca, od kojih su dvojica podlegla ranama. Komandant Daki je kasnije govorio kako mu je to bio jedini veći sukob u kome nije bilo poginulih boraca.

Divizija se, posle uspešno obavljenog zadatka, umorna i iscrpljena, povukla na ratni predah. Uskoro je do štaba divizije i među borce došao komandant Stane. Bez velikih reči, kojima se, inače, nikada nije razbacivao, odao je priznanje borcima i štabu za uspešno izvedenu akciju. A komandantu Dakiju, grleći ga, samo je rekao:

— Daki, hvala ti, akciju si izveo bogovski!

77

STANE U BLOKU SLIKARA JAKCA

Poznati slovenački borac i slikar Božidar Jakac, na svojim čuvenim grafikama umetnički je oblikovao mnoge ljude i događaje iz narodnooslobodilačkog pokreta. On je sa olovkom, kredom i blokom u ruci pratio partizanske kolone, zasedanja većnika, sastanke partizanskih štabova, priredbe kulturno-umetničkih družina, predahe partizanskih jedinica itd. i mnogo toga sačuvao od zaborava. Nimalo slučajno, crtao je komandanta Staneta, i to više puta. O susretima sa Rozmanom Jakac je zapisao:

»Prvi put sam ga crtao odmah po mom dolasku u partizane, septembra 1943. godine, s profila, u crvenoj kredi. Drugi put sam ga crtao u Glavnom štabu NOV i PO Slovenije, u Dragatušu, aprila 1944. Dok sam radio, pričao mi je razne zgode iz borbi u Španiji. Bio je zanimljiv, ali veoma skroman, iako se odlikovao velikim junaštvom. Svi smo voleli tog komandanta slovenačke partizanske vojske. Na sve je ostavljao prijatan i srdačan utisak. Kad bi me susreo, upitao bi me da li pušim. „Naravno, naravno!“ — odgovarao sam, mada to nije bilo potpuna istina. Onda bi posegao u fioku stola i izvukao toliko cigareta koliko je mogao zahvatiti šakom, tako da ih je bilo 35 do 40. To je, naravno, stizalo u ruke drugova partizana kojima je duvan veoma nedostajao. Još se i danas mnogi partizani sećaju mene i moje supruge Tatjane i po tome što smo im poklanjali Stanetove cigarete. Potresno je bilo to da sam ga, novembra 1944, crtao mrtvog, pre nego je Niko Pirnat, uz pomoć Globočnika, odlio njegovu posmrtnu masku«.

*S ratne staze tovariša komandanta Staneta
Portret Franca Rozmana — rad akad. slikara
B. Jakca*

KOMANDANTA STANETA VIŠE NEMA

Novembar godine 1944.

U Glavnom štabu narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Slovenije, koji se tih dana nalazio u Črnomlju, na oslobođenoj teritoriji, bilo je veoma živo. Pristizali su kuriri iz svih krajeva Slovenije, vezisti su upućivali šifrirane poruke i naređenja maltene u sve jedinice.

Oslobodilački rat je bio u punom zamahu. Iz svih krajeva zemlje stizale su dobre vesti. Beograd je bio slobodan i tamo, u glavnom gradu nove Jugoslavije, već su delovali mnogi organi vojne i državne vlasti: Vrhovni štab NOV i PO Jugoslavije, Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije i dr. Te vesti su obradovale svakog rodoljubivog Jugoslovena, a sa osobitim oduševljenjem su ih primali štabovi i borci u krajevima u kojima su još grmeli topovi. Sve te vesti nagoveštavale su da sloboda, kojoj se svako iskreno radovao, više nije daleko, da se približava dan kada će i poslednji neprijatelj biti proteran iz naše zemlje.

Na oslobođenu teritoriju u Beloj krajini Saveznici su, padobranima, slali vojnu pomoć. Ona je, doduše, bila još nedovoljna, ali je, ipak, doprinosila boljoj opremljenosti revolucionarne vojske, čiju su ulogu Saveznici, hteli — ne hteli, morali sve više priznavati. Toj pomoći su se borci iskreno radovali, cenili je i na najbolji način upotrebljavali u borbi protiv zajedničkog neprijatelja.

Šestog novembra saveznički avioni su, prema dogovoru, nadletali Belu krajinu, i u blizini partizanskih baza bacili teret. Tako je, padobranima, stigla nova pošiljka oružja — minobacači kalibra 45 mm, britanske izrade, koje su upotrebljavale padobranske jedinice.

Komandant Stane se obradovao i toj pošiljci. Poznat kao prekaljeni vojnik i primeran komandant, general Stane je, kao i uvek, htio da sam proveriti novo oružje. Sa borcima koji su doneli minobacače, pošao je izvan grada da ih zajedno isprobaju. Dva puta su uspešno gađali, ali treći put — mina je eksplodirala u cevi. Komandant Stane je teško ranjen, a nekoliko boraca je poginulo. Ranjen je i načelnik Glavnog štaba, general Lado Ambrožič Novljan, koji je, sećajući se tih trenutaka, zapisao:

»Šestog novembra došao je Stane, nasmejan, u štab.

— Slušaj — reče — dobili smo oružje. Saveznici su ga bacili.

Pokazao mi je nekakve tube sa granatama i minobacač, 45 milimetarsku cev; ništa osobito i jednostavno za rukovanje. Dogovorili smo se da ćemo ga isprobati sledećeg jutra.

Sledećeg jutra, na praznik oktobarske revolucije — oko devet časova, povelili smo svoje pratioce i sa novim oružjem otišli podalje od štaba. Sećam se da sam uz put pozvao sa sobom Borisa Kidriča Petera, u to vreme političkog komesara Glavnog štaba, ali je on odgovorio da nema vremena da nam pravi društvo jer je pisao referat. Pridružilo nam se, pak, nekoliko drugih oficira.

Gađali su naši pratoci: najpre fugasnom, razornom, koja je lepo doletela na cilj, mada nismo imali nikakvih sprava za nišanje; a zatim, drugom, zadimljujućom, koja je, takođe, lepo šištalala kroz vazduh i — pogodila cilj. Bili smo iznenađeni tačnošću gađanja. Onda je Stane rekao:

— Mislim da će biti dovoljno. Videli smo da dobro funkcioniše.

Ja sam na to primetio:

— Dajmo i treću iz tube, da nam ne smeta, a onda pođimo.

Stane se složio:

— Pa, pustimo i treću!

Na to je moj pratilac stavio minu u cev, a Stanetov pratilac ju je aktivirao. Tada je odjeknula eksplozija. Bacilo me je na zemlju, ali sam bio još toliko svestan da sam video šta se dogodilo. Stane se uhvatio za stomak i pao. U trenutku sam pomislio da je teško ranjen i da je gotov. U stomak je bio ranjem i Križevski — Jože Malnarič. Tone Žnidaršič je krvario iz vene na vratu (nakon mesec dana lečenja je umro). Oba pratioca bila su raskomadana i na mestu mrtva. Čuo sam kako je nekom šištalala krv iz usta. I sam sam osetio bolove u vratu. Pomislio sam da nije ništa naročito, iako sam bio sav ošamućen. Kad su me, na vratima skinutim sa kuće, doneli u štab, bio sam iznenađen zašto je doktor Lunaček stavljao toliko zavoja. Sve zajedno, bilo ih je više od deset.

Istog dana, oko podne, doktor Bogdan Breclj je operisao generala Staneta, u bolnici na Kanižarici. Posle njega operisao je i Križevskog. Staneta su doneli u sobu gde sam ja ležao. Oko njegovog kreveta skupilo se više ljudi, među kojima je bio i Kidrič. A kad su pozvali i Stanetovu

suprugu, znao sam da je na kraju života. Bio je još pri svesti i, kao i uvek, slabo pričljiv, ali ubedljiv.

— No, no! — tešio je suprugu koja je plakala kraj njegova uzglavlja.

Posle toga njegov glas je postajao sve tiši. I — Staneta više nije bilo. Tako je pao taj divni čovek iz naših oslobodilačkih redova, kojeg se svako, više nego po čemu, seća po njegovoj ljudskoj toplini.

Ispitivanje kako je došlo do tako teške nesreće, koja je ostavila bolne posledice u redovima Narodnooslobodilačke vojske Slovenije, pokazalo je da je bila loša konstrukcija padobranskih minobacača koje su, kasnije, i sami Britanci izbacili iz upotrebe. Naime, bilo je dosta složenih problema prilikom konstruisanja tog minobacača, naročito u vezi sa pitanjem: kako obezbediti stabilan let mine kroz vazduh. Taj problem su, samo delimično, rešili dvostrukim aktiviranjem upaljača. Bila su, naime, potrebna dva udara da bi se mina aktivirala. Ali kako su mine, sa drugom opremom, izbacivali padobranima, neretko se događalo da se padobran ne otvori. Usled tog udara mina je već jednom aktivirana, a odmah nakon ubacivanja u cev aktivirala bi se i drugi put. To je, čini se, bio slučaj i sa minom koja je smrtno ranila komandanta Staneta i dvojicu pratioca. U redovima Narodnooslobodilačke vojske na taj način je, prema nekim podacima, stradalo još 26 ljudi.

81

KIDRIČ: »NASTAVIĆEMO TVOJE DELO«

Varošica Črnomelj bratski je prihvatila mladu partizansku vojsku i njen Glavni štab. A 8. novembra 1944. sa najdubljom tugom je oplakivala poginulog general-lajtnanta Titove armije, omiljenog komandanta Staneta.

Zaplakali su i oni najtvrdi: plakale su devojke, ridali starci. Svima je bilo teško što je na tako tragičan način ugašen jedan život. Imali su koga i da žale: zauvek je otišao čovek široka srca, prepun ljudske topline i zanosa, čovek koji je malo govorio, a bio spreman za svaki podvig, čovek koji je umeo tako jednostavno ali i tako snažno povesti ljude za sobom, da ga slede i poштуju, da s njim, ako je zatrebalo, krenu i u vatru i u vodu.

Najteže je, ipak, bilo najbližim drugovima komandanta Staneta. Onima koji su s njim prebrodili težak ratni put: od Ljubljane do Štajerske, preko Dolenjske, Notranjske i Gorenjske — sve do slovenačke Koruške.

Sloboda je bila na domaku.

Sa svih strana su u varošicu Črnomelj, gde se nalazio Glavni štab, stizale sve priyatnije vesti: neprijatelj je trpeo gubitke na svim frontovima. Topovi su najavljivali skorašnju slobodu.

Za juriš do slobode, za poslednje okršaje sa neprijateljem, pripremao se i komandant Stane. Sa najbližim saradnicima se upravo dogovarao o učešću mlade revolucionarne vojske Slovenije — kao dela Titove armije od pola miliona boraca — u završnim operacijama koje je trebalo izvesti upravo na tlu Slovenije.

Stane, sa svojim znanjem i iskustvom, tada je zapravo bio najpotrebniji.

Ali njega više nije bilo.

Tužna povorka od hiljade ljudi, žena, boraca, omladine krenula je prema groblju za kovčegom položenim na lafetu.

82 Iza kovčega kasao je beli konj bez jahača, uznemiren — kao da je i sam osećao da je zauvek izgubio svoga gospodara.

Povorka ratnih drugova, boraca, omladine, dece, žena i staraca.

Verovatno se malo kad u Črnomelju, varošici uz prugu Novo Mesto — Karlovac, sakupilo toliko ljudi, ovog puta da oda poslednju poštu junaku, čoveku iz naroda, svom legendarnom komandantu.

Od svog druga i prijatelja oprostio se Boris Kidrič. U svojoj oproštajnoj reči je rekao i ovo:

»... Bio si čovek radničke klase, sin naših narodnih masa. Bio si na život i smrt veran svom narodu, na život i smrt si mrzeo neprijatelje naših naroda.

Time je kazano mnogo, time je rečeno sve... Tvoja povezanost s narodom, Tvoji neuništivi koreni koji su nikli iz dubine narodnih masa — to je omogućilo da se razviješ i oblikuješ svoj prirodni talenat, da oblikuješ i razvijaš svoj sjajni vojnički talenat. Već u godinama kad je u Španiji počeo prvi veliki sukob između sila fašističke tame i sila narodne, ljudske slobode, znao si šta je tvoja dužnost, gde je tvoje mesto, gde je po-

četak tvog velikog i slavnog puta. Otišao si na bojišta Španije, gde si se borio protiv neprijatelja čovečanstva — protiv fašizma. . .

U potpunosti si ispunio poverenje Vrhovnog komandanta, u potpunosti si ispunio poverenje naroda. Pod tvojom komandom naše jedinice su izvojevale pobeде, pod tvojom komandom su naše jedinice prerasle u regularnu vojsku, pod tvojom komandom su se spremile za svoje konačne i odlučujuće bitke.

Ponikao iz svog naroda, vojnički i politički iskovan u našoj oslobodilačkoj borbi, razvio si se u simbol vojničkih mogućnosti našeg naroda. Postao si istinski i veliki — KOMANDANT.

Stane! Istorija naše oslobodilačke borbe, istorija naroda Jugoslavije reći će o tebi više, mnogo više nego što to ja danas mogu reći. U tebi smo osetili, osećamo i uvek ćemo osećati velikog čoveka iz naših narodnih masa, čoveka koji je znao voditi naoružane narodne mase u borbu, čoveka koji je umeo, na čelu tih masa i zajedno s njima — pobeđivati.

Prilikom oproštaja hoću da ti kažem ono što bi i ti rekao o svakome od nas, kad bi poginuo: „Delo koje smo zajednički otpočeli, nastavićemo i — pobeđićemo!“

Već 11. novembra iste godine, dok su jedinice Glavnog štaba Slovenije odlučno odbijale pokušaje slovenačkih domobranaca — slugu okupatora (kojima je komandovao izdajnik i ratni zločinac Leon Rupnik) da prodru na oslobođenu teritoriju, komandant Glavnog štaba NOV i PO Slovenije, general-lajtant Franc Rozman Stane, na predlog maršala Tita, proglašen je za narodnog heroja Jugoslavije. U ukazu koji su, u ime Predsedništva AVNOJ-a, potpisali predsednik, dr Ivan Ribar i sekretar Rodoljub Čolaković, stoji da mu se to najviše priznanje domovine daje u znak sveopšteg priznanja »za organizovanje i učvršćenje NOV i POJ, za uspešnost u komandovanju i lični heroizam pokazan u toku cele narodno-oslobodilačke borbe«.

Samo pola godine posle tog tužnog događaja u Crnomelju, u ono divno majsko jutro 1945, u Sloveniju, koju je komandant Stane istinski i široko voleo — stigla je sloboda. Dugo očekivana, krvlju plaćena. . .

Ciljevi za koje se, sa svojim drugovima, Franc Rozman Stane borio na tlu daleke Španije i ši-

rom slovenačkih brda i šuma, i za koje je dao i svoj život — ostvareni su.

Posmrtni ostaci legendarnog komandanta Staneta preneti su posle rata u Ljubljanu. Sahranjeni su u grobnicu narodnih heroja na Trgu revolucije. Tu počiva sa Tonetom Tomšičem, Slavkom Slanderom, Milošem Zidanškom, Ivanom Kavčičem, Dušanom Kvederom-Tomažem, Borisom Kidričem...

POD IMENOM KOMANDANTA STANETA

Franc Rozman Stane i danas, poput legende, podstiče mlade na veća pregnuća.

Kada mladi izučavaju narodnooslobodilačku borbu, među njenim nosiocima sreću ime i delo legendarnog junaka iz Zgornjih Pirniča.

Kad se izučavaju iskustva iz naše revolucije, pominje se i ono što je Stane, kao prekaljen borac i vešt komandant, primenjivao u vođenju jedinica — da bi nadmudrio i pobedio višestruko nadmoćnijeg protivnika.

84 Opštenarodna odbrana, jednim svojim značajnim delom, počiva i na onome čemu je svoje partizane učio i komandant Stane.

U Ljubljani danas deluje vojna gimnazija koja nosi Stanetovo ime. U toj moderno opremljenoj školi prirodno-matematičkog smera uče budući oficiri naše armije...

U holu te gimnazije stoji bista komandanta Staneta, postavljena 1975, kada je, povodom Dana pobeđe, otkriven i spomenik Stanetu u centru herojske Ljubljane, na Titovoj cesti.

I našim plavim Jadranom plovi jedan moderni i ubojiti raketni čamac koji nosi ime komandanta Staneta, a u policama je po koja knjiga iz koje mornar, u dokolici, čita o revolucionarnoj stazi toga heroja.

I jedna osmogodišnja škola u Ljubljani zove se »Franc Rozman Stane«. Đaci te škole o heroju Stanetu znaju znatno više od ostalih vršnjaka iz grada na Ljubljani, u čijim se vodama ogledao i šegrt Franc Rozman.

Ime legendarnog komandanta Staneta živi poput njegova dela. Ono mlade podstiče, oplemenjuje, nadahnjuje. To je i najlepši spomen revolucionaru.

KOMANDANT STANE

Cvetko Zagorski — Mile Klopčič

*Brigade s hribov so se vsule kakor plaz.
Pogumni njih korak nikjer več ne zastane.
Za naš pravični boj, sovražniku v poraz
je borce dala vsaka naša vas.
Na čelu vseh pa v boj hiti tovariš Stane.*

*Je že nasilnik na telesu našem stal,
globoko nade vse bile so zakopane.
Tedaj slovenski rod zbunjen je k puntu vstal
in vso mladino v novo vojsko zbral.
Pognal v naskok se z nami je tovariš Stane.*

*Zastave bojne počastite mu spomin!
Potem zvihrajte v boj z armado do Ljubljane!
In ves slovenski rod hvaležno v pozne dni
junakov slavnih naj spomin časti!
Od zmag do zmag nas vodil je tovariš Stane.*

Izvori podataka

1. *Bitka kakor življenje dolga*, »Cankarjeva založba«, Ljubljana, 1975.
2. *Komandant Stane*, zbornik radova, pripravili dr. Anton Bebler i Peter Stante Skala, »Borac«, Ljubljana, 1977.
3. *Pohod Druge grupe odredov na Stajersko*, Jože Mekinda Franci, Državna založba Slovenije, Ljubljana.
4. *Narodni heroji Jugoslavije*, Zbornik, Beograd, 1975.
5. *Vojna enciklopedija*.
6. Revija »Borac«, Ljubljana.
7. Revija »Naša obramba«, Ljubljana.
8. »TV — 15«, Ljubljana.
9. *Ljubljana v ilegali 1941 — 1945*, knjiga I—IV.
10. *Spanija*, Zbornik 6 knjiga, VIZ 1971.
11. »Naši Spanci«, slovenačko izdanje.

SADRŽAJ

Detinjstvo pod Šmarnom gorom	5
Rozmanovi ostaju siročići	6
Desetogodišnji sluga	7
Pod starateljstvom Tineta Rožanca	9
Pečenje pekarskog zanata	10
U Etiopiju nije stigao	12
Španija — velika škola života	15
Heroji dve revolucije	18
Probijanje okupiranom Evropom	21
Izvlačenje Rašičke partizanske čete	24
Vojni instruktor među ustanicima	26
Komandant štajerskih partizana	28
Proboj iz obruča	33
Ceo bataljon — u školi	36
Zakletva na Orlaki	38
Drama oko oficirske torbice	40
Izdaja kraj Štrausovog mlina	41
Triglavka — poklon drugarici Marjetki	48
Komandantova rana	49
Duboki ljudski tragovi	51
U Višnju Goru, po hranu	53
Juriši sa pohoda u Štajersku	56
Među polarskim partizanima	61
Peh kuvara Polha	62
Čovek iz naroda	63
Uniforma za komandanta	66
Putevima voda kažnjenih	67
Komandant Glavnog štaba Slovenije	68
Juriš na Šampetov most	75
Stane u bloku slikara Jakca	77
Komandanta Staneta više nema	79
Kidrič: »Nastavićemo tvoje delo«	81
Pod imenom komandanta Staneta	84
Izvori podataka	86

